

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Kasteel van Hoeilaart in Hoeilaart

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Kasteel van Hoeilaart, Hoeilaart, Jan van Ruusbroecpark 1 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/23033/102.1

Daan Declercq

10/01/2019

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	5
1.2.1.	Historische en geografische context	5
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	10
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	17
2.	Evaluerend gedeelte	18
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	18
2.1.1.	De familie 'de Man' en hun belang voor Hoeilaart	18
2.1.2.	Het kasteel van Hoeilaart binnen het oeuvre van architect Joseph Claes....	19
2.1.3.	De neogotiek	23
2.1.4.	De troubadours-neogotiek en het kasteel van Hoeilaart.....	24
2.1.5.	De wooncultuur in de 19de eeuw.....	26
2.1.6.	Architecturale waarde	26
2.1.7.	Historische waarde	27
2.1.8.	Artistieke waarde	28
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	28
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	28
2.4.	Juridische toestand	29
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	29
2.4.2.	Ruimtelijke ordening:	30
2.4.3.	Water:	30
3.	Beheersvisie	30
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	30
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	31
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	31
4.	Bronnen	32
4.1.	Archiefbronnen	32
4.2.	Literatuur	32
4.3.	Internetbronnen	33
4.4.	Mondelinge en schriftelijke bronnen	34
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	35
5.1.	Omgevingsplan	35
5.2.	Fotobijlage	35
5.3.	Cultuurgoederen	35
5.4.	Documentatie	35

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. Situering

Het kasteel van Hoeilaart is gelegen in het Jan van Ruusbroecpark nummer 1 in Hoeilaart (Vlaams-Brabant), in het zuiden van de gemeente langs één van de vijvers van de IJse. Het gebouw bevindt zich aan de overzijde van de dorpskern van Hoeilaart, aan de andere zijde van de IJsevallei en wordt omgeven door een groenzone die vandaag fungeert als gemeentepark. Het gebouw doet sinds 1919 dienst als gemeentehuis van Hoeilaart.

Het voorliggende dossier vloeit voort uit het project 14 - Herinventarisatie van de Vlaamse Rand en het opstellen van beschermingsvoorstellen in hanteerbare deelpakketten uit de beleidsnota 2017-2018. De voorgestelde beschermingsdossiers vormen een aanvulling op de bestaande beschermingen in de Vlaamse Rand, en zijn gekozen in functie van hun hoge erfgoedwaarde, in combinatie met hun illustratieve karakter voor het specifieke verhaal van de Vlaamse Rand. Het beschermingsdossier voor het kasteel van Hoeilaart is geselecteerd binnen het deelthema 'kastelen en landhuizen' binnen de Vlaamse Rand. De kasteeldomeinen en landhuizen werden in een eerste fase geselecteerd op basis van de gegevens in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, onder de thesaurusterm typologie 'kastelen (woningen) en landhuizen', en de Inventaris van Historische Parken en Tuinen van Vlaanderen, Vlaams-Brabant. Deze resultaten werden aangevuld met literatuuronderzoek en prospecties, waarbij het kasteel van Hoeilaart werd geselecteerd en voorliggend beschermingsdossier werd uitgewerkt.

Het kasteel van Hoeilaart is een monumentaal en uitzonderlijk gaaf bewaard neogotisch landhuis, gebouwd in 1858 ter vervanging van het oude kasteel van de heerlijkheid Ter Heyde. De kasteelhoeve en kapel, gelegen ten oosten van het kasteel, getuigen nog van deze middeleeuwse heerlijkheid en werden reeds in 1975 beschermd als monument (de kasteelhoeve is een overblijfsel van het heerlijke domein, waarvan de huidige bouwwerken minstens opklimmen tot de 17de eeuw¹). In de voorbije decennia is de wetenschappelijke kennis van en de (h)erkenning voor de neostijlen in ons bouwkundig erfgoed sterk geëvolueerd, waarbij dit gaaf bewaard neogotische kasteel als een evidente bescherming wordt geacht.

In het pand bevinden zich cultuuroederen die integrerend deel uitmaken van het beschermde monument. Voor de verdere bespreking en motivering van deze cultuuroederen wordt verwezen naar de bijlage van het ministerieel besluit.

Het kasteel van Hoeilaart is in de literatuur gekend onder vele namen: Kasteel Ter Heyde (naar de heerlijkheid), Kasteel de Man d'Attenrode (naar de bouwheer), Kasteel de La Rocheterie (naar de laatste kasteelheer), gemeentehuis (huidige functie vanaf 1919). Gezien de veranderlijke aard van dit soort benamingen werd geopteerd voor de benaming 'Kasteel van Hoeilaart'.

¹ VERSLUYS L. s.d. (1990): Het neo-gotisch kasteel-gemeentehuis in: *Hoeilaart, Glazen dorp, Het Dorp van Neo-stijlen*, Brochure uitgegeven door het Gemeentebestuur van Hoeilaart en het Gemeentekrediet, 15.

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. Historische en geografische context²

1.2.1.1. Hoeilaart

De Vlaams-Brabantse gemeente Hoeilaart (2043 hectare) wordt in het noordwesten begrensd door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Watermaal-Bosvoorde) en in het zuiden door het Waals Gewest (Terhulpen). De veel grotere Vlaams-Brabantse gemeente Overijse begrenst Hoeilaart aan de noordoostelijke en oostelijke zijde. Het Zoniënwoud beslaat meer dan de helft van de gemeente (1183 hectare), meer bepaald het westelijke gedeelte, waar ze grenst aan de Vlaams-Brabantse gemeente Sint-Genesius-Rode.

Hoeilaart is gelegen in de IJsevallei, tussen de Zenne en de Dijle. De IJse, een onbevaarbaar bijriviertje van de Dijle doorsnijdt de gemeente van west naar oost en verbreedt op meerdere plaatsen tot grote vijvers, waaronder de bekende Koningsvijvers in het Zoniënwoud. Hoeilaart kende vanaf circa 1865 een sterke economische ontwikkeling door de enorme expansie van druiventeelt onder glas, waardoor de gemeente ook gekend is als het 'Glazen Dorp'. Hoeilaart is ook bekend vanwege het gehucht Groenendaal, gelegen in het Zoniënwoud. Nabij de restanten van de middeleeuwse priorij van Groenendaal liet koning Leopold II eind 19de eeuw de hippodroom van Groenendaal aanleggen. Het dorpscentrum van Hoeilaart ligt tussen twee heuvels van circa 100 en 115 meter hoog. De kerk met omringend dorpscentrum bevindt zich ten noorden van de IJse, terwijl het kasteeldomein zich aan de zuidelijke zijde situeert.

1.2.1.2. De voorloper van het huidige kasteel³

Tijdens de middeleeuwen werd Hoeilaart bepaald door twee belangrijke heerlijkheden. Enerzijds had men de **heerlijkheid Holaer of Hoeilaart**, die was gelegen ten noorden van de IJse, waar zich thans de dorpskern bevindt.⁴ Holaer was oorspronkelijk eigendom van de hertogen van Brabant, maar kwam nadien in handen van de kasteleins van Brussel om vervolgens opnieuw hertogelijk domein te worden.

Anderzijds was er de **heerlijkheid Ter Heyde of Terheide**, die zich ten zuiden van de IJse bevond in het gebied waarop het huidige kasteel staat. Aan het einde van het ancien régime werden de heerlijke rechten van de familie Pangaert, de laatste eigenaars van het domein, opgeheven en werd de heerlijkheid Ter Heyde bestuurlijk opgenomen in de gemeente Hoeilaart ('Hoeylaert').⁵ Het patrimonium van deze voormalige heerlijkheid werd in 1820 opgekocht door de adellijke familie de Man, die kort nadien de titel verwierf van baron d'Hobruge.⁶ De eerste eigenaar, baron Joseph Louis de Man d'Hobruge, bewoonde

² AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/121444> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

³ VERSLUYS L. s.d. (1990): Het neo-gotisch kasteel-gemeentehuis in: *Hoeilaart, Glazen dorp, Het Dorp van Neo-stijlen*, Brochure uitgegeven door het Gemeentebestuur van Hoeilaart en het Gemeentekrediet, 5.

VERSLUYS L. 1989: Het gemeentekasteel te Hoeilaart, *Brabant*, 6, 73-79.

⁴ De twee oevers van de IJse behoorden tot het grondgebied van Hoeilaart. (Bron: MARIEN M. E. & VERBESSELT J. 1974: *Geschiedenis van Hoeilaart van steentijdperk tot middeleeuwen*, Hoeilaart, 17.)

⁵ Voor meer informatie over de familie de Man: WAUTERS A. 1855: *Histoire des environs de Bruxelles*.

⁶ Andere literatuur vermeldt het jaar 1823 als datum van de verkoop (VERSLUYS L. s.d. (1990): Het neo-gotisch kasteel-gemeentehuis in: *Hoeilaart, Glazen dorp, Het Dorp van Neo-stijlen*, Brochure uitgegeven door het Gemeentebestuur van Hoeilaart en het Gemeentekrediet, 6).

het bestaande kasteel tot zijn dood in 1854. Het is zijn zoon die het oude kasteel zou laten slopen en vervangen door het huidige neogotische bouwwerk (zie verder).

Cartografische bronnen geven een duidelijk beeld van het domein aan het einde van de 18de eeuw (zie bijlage 5.3 documentatie, afbeeldingen 2-4).

Op de *Carte Figuratif van Hoolaert* door C. Everaert uit 1763 wordt het kasteeldomein afgebeeld en aangeduid als *t' Casteel van d. hr. Pangaerden*. Men herkent de nog bestaande kasteelhoeve, in de noordwestelijke hoek verbonden met een hoger kasteelvolumen met L-vormig grondplan. Net zoals vandaag bevond zich een uitgestrekte tuin- of parkzone ten westen, waarvan het gedeelte aansluitend bij het kasteel volledig is ommuurd. Achter de ommuurde tuin bevond zich nog een grote aangelegde tuinzone en vervolgens een zeer groot perceel akkerland, genaamd het *Vlaenderen veldt*. Het kasteeldomein was toegankelijk via een poort aan de zuidzijde, bereikbaar via een dreef (de huidige Vlaanderveldlaan en de Willem Eggerickxstraat) die vanuit het zuidwesten aan het kasteel passeerde en verder liep naar het dorpscentrum van Hoeilaart. Op de IJse bevonden zich verschillende visvijvers (*straetjesvijver, snoeckvijver, colsdamvijver, molenvijver*) waarvan de huidige vijver in het kasteelpark teruggaat op de *snoeckvijver*. Links hiervan bevond zich een kleine vierkante waterpartij, omringd door een boomgaard. Dit is een mogelijk relict van een voormalige motte-site, meer bepaald het kasteel van de heerlijkheid Hoolaer, wiens grondgebied weliswaar ten noorden van de IJse was gelegen, maar beide oevers van de IJse omvatte.⁷ Deze grafelijke residentie werd reeds in 1503 afgebroken en nadien nooit meer heropgebouwd, waardoor de exacte locatie vooralsnog onduidelijk blijft. Het gelijktijdig plan, opgemaakt door J. Bodumont (1763), omvat een kleiner gebied maar is veel gedetailleerder uitgewerkt. Het plan biedt ons een uniek beeld op de aanleg van het kasteeldomein, aan het einde van het ancien régime. Hier is duidelijk dat het kasteeldomein een rechtlijnige aanleg had. Men herkent dezelfde configuratie van de kasteelhoeve en aanpalend kasteel in de noordwestelijke hoek.⁸ Via de toegangspoort bereikte men een *cour d'honneur* die uitgaf op de voorgevel van het kasteel. Het plein werd enerzijds geflankeerd door de hoofdgevel van de kasteelhoeve, die anderzijds uitkeek op een ruime ommuurde tuin. De tuin is strak geometrisch aangelegd in Franse stijl, volgens de toenmalige mode. Het centrale pad eindigt in een paviljoen of poortgebouw met daarachter een tuinperceel met stervormige aanleg. Aansluitend bij het kasteel, in de hoek van de ommuurde tuin, bevindt zich een klein gebouw, mogelijk een paviljoen of poortgebouw naar de vijvers. De omringende tuin buiten de ommuring is volledig omhaagd en volgt eveneens een strakke aanleg met haaks op elkaar ingeplante paden en cirkelvormige kruisingen waar zich mogelijk waterpartijen bevonden. De helling van het terrein werd vermoedelijk ter hoogte van het centrale gedeelte afgevlakt. De taluds met trapjes zijn gedetailleerd weergegeven op het plan. Deze taluds zijn tot op vandaag herkenbaar in de parkaanleg (zie verder). Vanuit de tuin kon men verder afdalen richting de vijvers op de IJse, waar er zich tussen de hoger vermelde straetjesvijver en snoeckvijver twee strak aangelegde waterpartijen bevonden, waarvan één met een eiland. Zoals hoger aangegeven bevond zich hier mogelijk 260 jaar eerder het kasteel van de heerlijkheid Hoolaer. Het is evenwel mogelijk dat de vijvers steeds deel uitmaakten van de tuinaanleg, zonder dat deze noodzakelijk teruggaan op een oudere site.

Dezelfde J. Bodumont tekende in 1777 een nagenoeg identiek plan van Hoeilaart. Uit dit plan blijkt dat het kleine gebouw in de hoek van de ommuurde tuin een kapel was, gezien het kruis op het dak.⁹ Dit is evenwel vreemd aangezien de kapel doorgaans wordt

⁷ Voor verdere lectuur omtrent dit thema:

MARIEN M.E. & VERBESSELT J. 1974: *Geschiedenis van Hoeilaart: van steentijd tot Middeleeuwen*, Hoeilaart, 38.

VERBESSELT J. s.d.: *Tussen Zenne en Dijle - VII, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*, deel XVII, 252.

⁸ Hier is het kasteel is niet langer L-vormig afgebeeld, maar dat kan echter te wijten zijn aan het gehanteerde perspectief.

⁹ Op het voorgaande plan is eveneens een dakbekroning afgebeeld, echter niet onbetwistbaar als kruis te identificeren.

gesitueerd ter hoogte van de verbinding tussen het kasteel en de kasteelhoeve, de huidige Onze-Lieve-Vrouwkapel.

1.2.1.3. Familie de Man en het nieuwe kasteel

Aan het begin van de 19de eeuw verwierf baron Joseph Louis de Man d'Hobruge het kasteeldomein van Hoeilaart. Hij bewoonde het oude kasteel tot zijn dood in 1854. Zijn zoon, Jean (roepnaam Ivan) de Man d'Attenrode en diens vrouw Marie-Caroline (Maria Carolina) Lefèvre d'Ormesson lieten het oude kasteel slopen en bouwden het huidige in de plaats.

De sloop van het oude kasteel werd kadastraal geregistreerd in 1857. Op de mutatieschetsen is te zien dat het oude kasteel een vierkante plattegrond had, met aan oostelijke zijde een aangebouwde huiskapel. De kapel was fysiek verbonden met de noordwestelijke hoek van de kasteelhoeve. Het is niet duidelijk of er ook een effectieve doorgang bestond tussen het kasteel en de hoeve (intern via de kapel of via een gang).

Volgens een datumsteen, aangebracht in de kelder van het huidige kasteel, werd het huidige kasteel opgetrokken in 1858 door de Antwerpse architect J. Claes (1824-1889) (zie verder). Het opschrift op de steen luidt: "Auspiciis Johannis de Man Baronis d'Attenrode et Mariae Carolinae d'Ormesson coniugis ingenio Jos. Claes Antverpiensis aedificatum 1858".¹⁰ Bij de restauratie van een deel van het parket in de inkomhal in de jaren 1990 werd op de onderzijde van een parketplankje volgend opschrift gevonden: "Pels 1861 den 3 april Loven".¹¹ Een zekere "Pels" uit Leuven plaatste dit parket dus in 1861, drie jaar na het jaartal op de datumsteen. Het is inderdaad aannemelijk dat de bouw en afwerking van het kasteel enkele jaren in beslag nam. Het nieuwe kasteel werd bovendien pas in 1861 kadastraal geregistreerd, waardoor we de bouw van het kasteel kunnen dateren tussen 1858 en 1861.¹²

Het nieuwe kasteel heeft een onregelmatige plattegrond en werd zuidelijker ingeplant, op de locatie van de *cour d'honneur* van het oude gesloopte kasteel. De toegang van het kasteel bevond zich dan ook niet langer aan de zuidzijde, maar wel ter hoogte van de monumentale buitentrap aan de westzijde. Het volume van het nieuwe kasteel is parallel geplaatst ten opzichte van de westelijke vleugel van de kasteelhoeve waardoor een smal erf tussen beide ontstond. Aan deze zijde bevinden zich de diverse dienstingangen naar het souterrain. De bedrijvigheid van het dienstpersoneel en de achterliggende hoeve wordt door deze inplanting aan het zicht onttrokken. De voormalige **huiskapel** was niet langer verbonden met het kasteel en werd daarom voorzien van een voorgevel in neogotische stijl, wellicht eveneens ontworpen door architect J. Claes. Omwille van de stijleenheid werd ook tegen de zijgevels een nieuw parement aangebracht, voorzien van twee spitsboogramen.

Kort na de bouw heeft de familie haar gloednieuwe kasteel laten fotograferen door fotograaf Joseph Mascré (Brussel). Het fotoboek "Houlay", vernoemd naar de benaming die de familie aan haar kasteel gaf, bevat stuk voor stuk unieke en waardevolle foto-opnames die inzicht geven in de geschiedenis van het kasteel (zie bijlage 5.3 documentatie, afbeeldingen 12-26). De foto's worden door de Heemkundige Kring van Hoeilaart

¹⁰ Vertaling: "Onder de auspiciën van Johannes de Man Baron d'Attenrode en Maria Carolina d'Ormesson, zijn echtgenote, werd dit gebouw opgericht in 1858 de heer Josephus Claes [uit Antwerpen] zijnde er de architect van." (Bron: VERSLUYS L. s.d. (1990): Het neogotisch kasteel-gemeentehuis in: *Hoeilaart, Glazen dorp, Het Dorp van Neo-stijlen*, Brochure uitgegeven door het Gemeentebestuur van Hoeilaart en het Gemeentekrediet, 11.)

¹¹ Schriftelijke informatie verkregen van Michel Erkens, Heemkundige Kring van Hoeilaart, op 15 juni 2018.

¹² Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen Hoeilaart, afdeling I, 1857/21 en 1861/10.

gedateerd tussen 1867 (Vincent de Man, zoon van de baron en overleden in 1867, komt niet voor op de foto's) en 1870 (afbraak van de oude Sint-Clemenskerk van Hoeilaart). Het boek bevat zowel foto's van het exterieur als het interieur. De exterieurfoto's tonen aan dat er sinds de bouw van het kasteel nauwelijks iets aan het exterieur werd gewijzigd.

Net zoals te zien is op de vele postkaarten van het kasteel (zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeeldingen 8-11) wordt het kasteel afgebeeld in een ruime landschapstuin met een groot glooiend grasveld dat zich uitstrekt voor het gebouw. Het grasveld was omheind met een lage afspanning, zodat deze begraasd kon worden. De paden rondom het kasteel waren onverhard. Bovendien geven de foto's een zicht op de oorspronkelijke beplanting aan de voet van het gebouw. Het gaat onder meer om rozenstruiken in plantenperken met een lage afboording. De jongste dochter van de baron, Ernestine de Man d'Attenrode, en haar echtgenoot, Maxime de Laage de La Rocheterie (gehuwd in 1862) waren naar verluidt liefhebbers van de rozenteelt.¹³ De huidige middelhoge beplanting rondom het kasteel sluit in zekere mate aan bij de oorspronkelijke aanleg. Bij heraanleg van de beplanting kan men zich eventueel baseren op deze historische foto's. Ook de kapel is duidelijk weergegeven op de foto's.

De interieurfoto's bieden een zeldzame inkijk op de bewoningsgeschiedenis van het kasteel. Ook hier valt op hoe weinig er is veranderd aan het gebouw. De representatieve ruimtes op het gelijkvloers werden gefotografeerd, waaronder de eetkamer, de inkomhal, de enfilade vanuit de grote zaal naar het zuidwestelijk salon en de centrale gang met zicht op de hoofdtrap. Er werd ook een detailfoto genomen van de schoorsteenmantel in de eetkamer, met de oorspronkelijk beschildering op de schouwboezem. Een bijzondere foto is deze van het smeedwerk van de balustrade van de hoofdtrap, die toen reeds naar waarde werd geschat. Voorts tonen de foto's de aankleding van de diverse ruimtes, met het losse meubilair, kandelaars, vazen, schilderijen, gordijnen, behang, etcetera. Zo stond er een grote neogotische buffetkast in de eetkamer en een ronde tafel met een reeks stoelen in neo-Vlaamserenaissance-stijl. Deze meubelstukken zijn niet ter plaatse bewaard. Op deze foto's is tevens het neogotisch meubilair te zien, dat vandaag nog in de trouwzaal (grote zaal) wordt gebruikt. Het gaat meer bepaald om de stoelen, zitbanken en een tafel (de tafel werd gereconstrueerd tijdens de restauratie van het kasteel in de jaren 1990 in een vormgeving die gebaseerd is op de originele neogotische stoelen). Ook de verschillende kroonluchters zijn op de foto's te zien.

1.2.1.4. Verkoop aan de gemeente Hoeilaart

De familie de Man heeft het kasteel ongeveer 60 jaar lang bewoond, van 1861 tot 1919. In dat jaar verkochten Maxime de Laage de la Rocheterie en zijn echtgenote het kasteel aan het gemeentebestuur van Hoeilaart. Naar verluidt was het onderhoud van het grote domein de reden tot verkoop.¹⁴ Een opschrift in de voormalige eetkamer van het kasteel, de huidige gemeenteraadzaal, herinnert nog aan deze verkoop: "Herinnering aan den aankoop van dezen eigendom beslist door den gemeenteraad den 1en december 1919."¹⁵ Behalve enkele kleine aanpassingen bleef het interieur volledig ongewijzigd. Vanzelfsprekend heeft de functiewijziging van woonhuis naar openbaar gebouw enkele wijzigingen met zich meegebracht, al zijn die ingrepen relatief beperkt en gebeurden ze veelal met respect voor het gebouw. In de grote salons en eetkamer op het gelijkvloers

¹³ ERKENS M. 2009: *150 jaar kasteel. 'Kasteel in feest' 1858-2008*, Uitgegeven door Heemkundige Kring Het Glazen Dorp i.s.m. het gemeentebestuur van Hoeilaart, 18.

¹⁴ VERSLUYS L. s.d. (1990): *Het neo-gotisch kasteel-gemeentehuis in: Hoeilaart, Glazen dorp, Het Dorp van Neo-stijlen*, Brochure uitgegeven door het Gemeentebestuur van Hoeilaart en het Gemeentekrediet, 14.

¹⁵ De oorspronkelijke tekst herinnerend aan de aankoop van het kasteel bevatte de namen van de gemeenteraadsleden. Deze tekst werd nadien op vraag van een nieuwe bestuursmeerderheid overschilderd door de huidige beschildering, ontworpen en uitgevoerd door Richard Viandier (Bron: advies van de gemeente Hoeilaart op de bescherming van het kasteel, uitgebracht op 29 oktober 2018).

werden de gemeenteraadzaal, de collegezaal en de trouwzaal ondergebracht, zoals vandaag nog steeds het geval is. In de trouwzaal maakt men gebruik van de neogotische stoelen, tafel en zitbanken, die een onderdeel waren van de oorspronkelijke interieuraankleding van het kasteel. In de gang prijkt een geschilderde banderol met opschrift "ZAAL RICHARD VIANDIER / DONATIE / ROBERT GOFFIN" boven de deur naar de gemeenteraadzaal. De beschildering op de schouwmantel van de gemeenteraadzaal, herinnerend aan de aankoop van het kasteel in 1919, werd reeds aangehaald (zie hoger).

1.2.1.5. Restauratie¹⁶

Tijdens de jaren 1990 werd het gemeentehuis gerestaureerd door het gemeentepersoneel, in samenwerking met architect Bernard Lefever uit Hoeilaart.

Het exterieur werd gerestaureerd, met herstel van de bedaking, vernieuwing van de bakgoten en gedeeltelijke natuursteenvervanging. Het schrijnwerk werd integraal vernieuwd naar oorspronkelijk model en grotendeels voorzien van een dubbele beglazing, met gedeeltelijk hergebruik van het origineel hang- en sluitwerk. Op het gelijkvloers werden de parketvloeren van ruimtes B6 en B8-B9 vernieuwd met behoud van het oorspronkelijke motief, maar in een andere houtsoort.¹⁷ Inmiddels werd de vloer van B6 opnieuw uitgebroken en vervangen door een laminaatvloer. Het behangpapier van lokalen B8 en de inkomhal is vernieuwd, met gelijkaardig behangpapier als voorheen. Verder is het toegangssas van de gang naar lokaal B6 dichtgemaakt. De dienkeuken (B1) naast de voormalige eetkamer kreeg een moderne inrichting, waarbij de dienlift werd verwijderd. Het stucplafond van de voormalige eetkamer (B12) onderging een kleine restauratie en werd opnieuw geschilderd. In de kantoren op de verdieping is een verlaagd plafond aangebracht, waarachter zich nog de oorspronkelijke stucplafonds met kooflijsten, en mogelijk rozetten en ander stucwerk, bevinden. De oorspronkelijke plankenvloer is behouden onder de huidige laminaatvloer. De wandbeschildering van de traphal en gang werd gerestaureerd.

Op de grondplannen van deze restauratie (goedgekeurd door de gemeenteraad op 29 juni 1989) is het ruimtegebruik aangeduid. Behalve de trouwzaal, collegezaal en gemeenteraadzaal werden ook de andere kamers benut door de gemeentediens. Vroeger bevonden het bureau van de burgemeester en de dienst burgerzaken zich eveneens op het gelijkvloers. Op de eerste verdieping waren de technische en waterdienst, de commissaris, politiediensten, gemeenteontvanger, het secretariaat en de gemeentesecretaris gehuisvest. Momenteel zijn de technische dienst, politiediensten en burgerzaken niet langer in het gemeentehuis ondergebracht. Het bureau van de burgemeester werd verhuisd naar de eerste verdieping. Het souterrain doet dienst als opslag- en archiefruimte en huisvest de Heemkundige Kring van Hoeilaart.

1.2.1.6. Recente ingrepen

Begin 2018 werden twee kamers op de eerste verdieping (kamers D10 en D11) gerenoveerd en omgevormd tot één ruimte, waarbij de oorspronkelijke tussenwand, plankenvloer en plafondafwerking met kooflijsten werden verwijderd.

¹⁶ Informatie, foto's en plannen (zie bijlage 5.3. Documentatie) verkregen van het gemeentediens van Hoeilaart op 4 en 28 mei en 7 juni 2018.

¹⁷ De omschrijving en nummering van de ruimtes zijn gebaseerd op de grondplannen bij de restauratie van 1990. Zie bijlage 5.4. Documentatie, afbeeldingen 30-35.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Exterieur, algemeen:

Het kasteel van Hoeilaart is een **kasteel in neogotische stijl**, opgetrokken tussen 1858-1861. Het kasteel heeft een onregelmatige plattegrond, doch met een zekere symmetrisch planindeling, en is grosso modo noord-zuid georiënteerd. Het gebouw bestaat uit een souterrain die het hoogteverschil van de helling opvangt en twee hoge bouwlagen (één bouwlaag aan de noordzijde) onder een steile en complexe leien bedaking. Het dynamische ontwerp wordt bekomen door sterk verspringende en gevarieerde volumes en het gebruik van diverse torens, erkers, getrapte dakvensters, trapgevels, schoorstenen en verschillende types deur- en vensteropeningen.

Het betreft een bakstenen volume, verlevendigd met decoratieve aanwending van kalkzandsteen voor het souterrain, de buitentrap, speklagen, omlijstingen, modillons, schiet- en steigergaten. Blauwe hardsteen werd aangewend voor de plint, buitentrap, kordonlijsten en dorpels. Het baksteenmetselwerk is decoratief uitgewerkt met een muizentandlijst in een combinatie van rode en gesinterde baksteen ter hoogte van de lekdrempels, de kroonlijsten, aanzetten van torenvolumes en onder de dorpels van de meeste vensteropeningen (in mindere mate toegepast aan de achtergevel). Het metselwerk wordt verder verlevendigd door steunberen met versnijdingen, kantelen als bekroning van de lagere volumes en een deels omlopend tudorboogfries, onder de kantelen van de lagere volumes en bovenaan de diverse torenvolumes. De vele schoorstenen en de bekroningen van de steunberen in de voorgevel zijn zeer decoratief en speels uitgewerkt met variërende en verspringende vormen en decoratief metselwerk, waaronder spiraalvormige motieven in witte en gesinterde baksteen. De steile en complexe leien bedaking (schilddak, afgewolfde zadeldaken, torendaken en ingesnoerde tentdaken) rust op een geprofileerde overkragende kroonlijst op houten modillons met tollen. Bij de torenvolumes zijn de modillons in kalkzandsteen uitgevoerd. Verspreid bevinden zich kleine dakkapellen met windborden en pironen. Smeedijzer werd veelvuldig toegepast voor de decoratieve bekroningen van torendaken, schoorstenen, dakvensters, als ook voor de borstweringen van vensters, dievenijzers, balustrades en sierankers.

De **gevelopeningen en het schrijnwerk** variëren sterk. De kelderramen en dienstingangen in het souterrain zijn gevat in een getoogde bakstenen omlijsting met hoekstenen in kalkzandsteen en voorzien van decoratieve dievenijzers. De houten (deur)ramen hebben een kleine (vermoedelijk metalen) roedeverdeling in ruitmotief. De overige gevelopeningen zijn gevat in een afgeronde tudorboogvormige omlijsting van kalkzandsteen met negblokken. Er zijn diverse types schrijnwerk te onderscheiden. Het meest voorkomende zijn de lancetvormige houten kruisramen (variërend tussen twee-, vier-, zes- of negenvlakramen), soms uitgevoerd als vensterdeuren, al dan niet met briefpanelen. Bepaalde ramen, hoofdzakelijk te situeren in de achtergevel en de torenvolumes, zijn voorzien van een roedeverdeling met achthoeken. De ramen van de dakvensters, de dakkapellen en bepaalde ramen van de torenvolumes zijn voorzien van een roedeverdeling met ruitmotief, al dan niet met bovenlicht. De vier- en zesvlakramen op de eerste verdieping van de achtergevel, uitgevend op het centrale trappenhuis, hebben een geheel eigen vormgeving met smallere lancetramen en zeshoekige ovale bovenlichten. Het schrijnwerk werd tijdens de restauratie van de jaren 1990 vernieuwd naar bestaand model, met gedeeltelijk hergebruik van het origineel hang- en sluitwerk. Het wijnrood beschilderde houten schrijnwerk heeft een dubbele profilering op neuten (alluderend op de gotische bundelpijler), soms met briefpanelen, in een sobere neogotische vormgeving.

Exterieur, gevels:

De **voorgevel** met hoofdingang bevindt zich in de naar het park gerichte westgevel. Het hoofdvolume wordt bepaald door het middenrisaliet met trapgevel en twee hoektorens: een overhoekse ronde toren in de zuidwestelijke hoek en een kleinere uitkragende toren

op de noordwestelijke hoek van het hoofdvolume. Ondanks de variërende geveluitwerking wordt een zekere symmetrie bekomen. In het dak zijn tussenin twee getrapte dakvensters. Aansluitend aan de noordzijde wordt het gebouw verlengd in het eenlaagse volume van de eetkamer, onder zinken bedaking met kantelen. Het vooruitspringende **middenrisaliet** met trapgevel is sterk decoratief uitgewerkt met veelvuldig gebruik van kalkzandsteen. Het volume wordt voorafgegaan door een dubbele bordestrap met gebogen smeedijzeren balustrade met rijk uitgewerkte florale vormgeving en getorste trappalen. Deze geeft uit op het overwelfde inkomportaal met een driedelige tudorboogarcade. Het middenrisaliet wordt op de verdieping geaccentueerd door een vijfzijdige erkeruitbouw met pilasters op consoles (korbeelvormig) en tudorbogen met blind schild. De erker wordt bekroond door een sculpturaal rijk uitgewerkt ornament in kalkzandsteen, met voorstelling van het wapenschild van de familie de Man onder een gekroonde helmbos met bekronend leeuwje geflankeerd door krullende bladmotieven.¹⁸ De erker is gevat in een risalietbrede tudorboognis die overgaat in de trapgevel, geflankeerd door hoektorens in dezelfde vormgeving als de rijk uitgewerkte schoorstenen. Verder zijn er nog enkele **opmerkelijke elementen in de geveluitwerking** van de voorgevel. Zo is de overhoekse vensterdeur van de zuidwestelijke toren gevat in een rijk uitgewerkte kalkzandstenen omlijsting met ronde pilasters en een tudorboog met bekronend ornament (gekruste bloemen onder een kroon). De aanzet van de uitkragende toren op de noordwestelijke hoek heeft een kalkzandstenen console in de vorm van een mannelijke figuur met banderol, mogelijk een verwijzing naar de architect. Hierboven gaat de vierkante basis van de toren over in een stervormige en vervolgens ronde en steeds verder uitkragende basis. Hierbij worden (overhoekse) muizentandlijsten van gesinterde baksteen, natuurstenen lijsten en een tudorboogfries met elkaar afgewisseld. Aan de voorgevel en zuidelijke zijgevel met hoektoren zijn de vensterdeuren en de meeste muuropeningen op de verdiepingen voorzien van een smeedijzeren borstwering in eenzelfde florale vormgeving als deze van de buitentrap, soms met kroon-motief.

De zuidelijke zijgevel wordt bepaald door de ronde zuidwestelijke hoektoren (zie hoger) en de trapgevel van het zuidoostelijke hoektorenvolume op vierkante basis. Tussenin ligt een verdiept gevelvlak met centraal een getrapte dakvenster. De trapgevel heeft overhoekse steunberen met versnijdingen en is bekroond met overhoekse topstukken.

De achtergevel bestaat uit drie torenvolumes met verschillende vorm en uitwerking met tussenin twee lagere volumes van één bouwlaag (met souterrain) onder zinken lessenaarsdaken met kantelen. Daarboven bevinden zich de aanzienlijk dieper gelegen gevelvlakken van de eerste verdieping van het hoofdvolume. De twee hoektorens hebben een nagenoeg vierkant grondplan, terwijl het centrale torenvolume met afgeronde hoeken de hoofdtraphal huisvest. Centraal bevindt zich een getrapte dakvenster. Aan de achterzijde (en noordzijde) bevinden zich de dienstingangen, waaronder twee merkwaardige gebogen deuren op de afgeronde hoeken van het centrale torenvolume.

De noordelijke zijgevel wordt bepaald door de vierkante noordoostelijke hoektoren en de noordwestelijke uitkragende toren, met tussenin het verdiept gevelvlak met centraal getrapte dakvenster. De lagere aanbouw van de eetkamer is tegen deze gevel aangebouwd. Dit rechthoekig volume van één bouwlaag (met souterrain) is voorzien van overhoekse steunberen en kantelen. Aan de noordzijde is een driezijdige erker op een onderbouw van bak- en natuursteen. Centraal hieronder bevindt zich een dienstingang.

¹⁸ Deze voorstelling komt overeen met het wapenschild van de familie de Man, zoals ze dit voerden in het midden van de 19de eeuw. Het schild is gevierendeeld met in kwartier 1 en 4 de drie zwarte hoofden uit het wapenschild van de familie de Man. Kwartieren 2 en 3 zijn hernomen van het wapenschild van de familie Daneels. Het wapenschild werd schuin geplaatst waardoor de verdeling over de verschillende steenblokken niet gelijklopend is met het schildmidden (Bron: advies van de gemeente Hoeilaart op de bescherming van het kasteel, uitgebracht op 29 oktober 2018).

Interieur, ruimteverdeling:¹⁹

Hoewel de volumewerking, geveluitwerking en voetafdruk van het kasteel erg onregelmatig zijn, heeft de plattegrond een vrij regelmatige en symmetrische opbouw. De ruimteverdeling van de gelijkvloerse verdieping is gestructureerd langs twee circulatieassen, die elkaar kruisen bij de centrale hoofdtraphal: Via de monumentale buitentrap aan de westgevel bereikt men de inkomhal, die via een beglaasde tussenwand overgaat in de hoofdtraphal. Door deze traphal loopt eveneens een gang die haaks is geplaatst ten opzichte van de voorgaande circulatie-as (buitentrap-inkomhal-traphal). Deze lange gang reikt nagenoeg de volledige lengte van het kasteel en geeft uit op elke kamer van deze verdieping.

De belangrijkste kamers van de gelijkvloerse verdieping zijn naast elkaar gesitueerd aan de westzijde van het kasteel, uitkijkend op het kasteelpark. Aan de ene zijde van de inkomhal vindt men de grote zaal (B11) en de aanpalende eetkamer (B12), een eenlaags volume dat zich aan de noordzijde van het kasteel bevindt. Aan de andere zijde bevinden zich twee kleinere salons, waarvan de oorspronkelijke functie niet gekend is. Het eerste salon naast de inkomhal (B10) fungeerde wellicht als ontvangstruimte (*parloir*) of bureau. Het aanpalende salon (B8) is verbonden met een ronde kamer in de zuidwestelijke hoektoren (B9). Het salon staat tevens via een dienstruimte (B7) in verbinding met het salon in de zuidoostelijke hoek (B6). Dit laatste salon is zowel via een sas (dubbele deuren) als via een dienstruimte (B5) verbonden met de centrale gang. Eén van deze salons deed mogelijk dienst als rookkamer (*fumoir*). De representatieve ruimtes aan de westzijde van het kasteel zijn geplaatst in enfilade, waardoor men bij het openen van de centrale vleugeldeuren een vrij zicht heeft van de ene naar de andere zijde van het kasteel. De enige uitzondering is het salon in de zuidoostelijke hoek (B6), dat aan de overzijde van de gang ligt. Op één van de foto's uit het fotoboek Houlay (zie hoger) wordt deze enfilade zeer prominent in beeld gebracht, met een zicht vanuit de grote zaal tot aan het zuidwestelijke salon waar de merkwaardige schoorsteenmantel onder het venster in dat salon (zie verder) de blik leidt en de enfilade afsluit. Links van de hoofdtraphal bevindt zich de huiskapel (B3).

De verticale circulatie voor de kasteelbewoners verliep langs de hoofdtrap, waarlangs zij de verdieping konden bereiken. Voor het dienstpersoneel werd een volledig afzonderlijke circulatie voorzien. De belangrijkste diensttrap (B2) bevindt zich aan de noordoostelijke zijde van het kasteel en rijkt van de kelder tot de zolder.²⁰ Op het gelijkvloers sluit deze trap aan op de dienkeuken (B1), die eveneens via een (verdwenen) dienlift in verbinding stond met de onderliggende keuken. Via een in de lambrisering weggewerkte deur is de dienkeuken verbonden met de eetkamer. Onder de hoofdtraphal bevindt zich een tweede diensttrap (B4), die het gelijkvloers met het souterrain verbindt en uitgeeft op de belangrijkste dienstingang, centraal in de achtergevel. Deze diensttrap heeft een verzorgde afwerking met natuursteen, in vergelijking met de overige diensttrappen in hout. De hoge vleugeldeur die de centrale gang aan zuidelijke zijde afsluit, verbergt een derde diensttrap waarlangs een kleine tussenverdieping met twee ruimtes (zonder volgnummer) kan worden bereikt. Aan de hoofddiensttrap bevinden zich op dit tussenniveau eveneens twee kleine ruimtes. De oorspronkelijke functie van deze dienstruimtes is onbekend.²¹ Rechts van de hoofdtrap is een toilet.

De **eerste verdieping** heeft een gelijkaardige indeling als het gelijkvloers. Men bereikt de verdieping via de hoofdtraphal, waar een dubbele bordestrap leidt naar een centrale haaks

¹⁹ De omschrijving en nummering van de ruimtes zijn gebaseerd op de grondplannen bij de restauratie van 1990. Zie bijlage 5.4. Documentatie, afbeeldingen 30-35.

²⁰ Deze hoofddiensttrap bestaat uit twee trappen die op elkaar aansluiten ter hoogte van het gelijkvloers (ruimte B2).

²¹ In één van de dienstruimtes op het zuidelijke tussenverdiep zijn nog restanten zichtbaar van de oorspronkelijke muurafwerking. Het gaat om een blauwe sjabloonbeschildering met bladmotieven, tegen de wit gekalkte muren.

geplaatste gang (D3) die uitgaat op elke ruimte van deze verdieping. De verdieping heeft een kleinere oppervlakte aangezien de eetkamer en ruimtes naast de hoofdtraphal slechts één bouwlaag (en souterrain) hoog zijn. De centrale ruimte tegenover de trap (D9) is de grootste kamer, uitgaand op de erker boven de hoofdingang, en voorzien van twee antichambres. De overige kamers volgen grotendeels de afmetingen van de onderliggende salons. Er zijn zes kamers. De hoofddiensttrap in de noordoostelijke hoek (D2) bedient eveneens deze verdieping. De aanpalende ruimte (D1) diende wellicht als dienkamer voor deze verdieping. De kleine ruimte (D5) aan de zuidzijde van de centrale gang had dezelfde functie. Daarnaast bevindt zich een diensttrap die in verbinding staat met de zolder. Rechts van de hoofdtrap is een toilet.

De **zolderverdieping** is bereikbaar via de twee vermelde diensttrappen. In de ruime zolders zijn een aantal slaapkamers voor dienstpersoneel ondergebracht.

De kelderverdieping (**souterrain**) is gestructureerd volgens dezelfde indeling als de bovenliggende verdiepingen, met name langs een centrale gang (A10) die in verbinding staat met alle ruimtes op dit niveau. De centraal geplaatste hoofdtoegang bevindt zich echter aan de achterzijde (oostzijde) van het kasteel (A5), met aansluitende portierskamer (A6). De keuken bevond zich in de grote noordelijke kamer (A15) onder de eetkamer, met aansluitende bijkeuken (A1) en vleeskelder (A2). Aanpalend vindt men de hoofddiensttrap (A3) en een kamer die wellicht na 1919 werd ingericht als gevangenisruimte (A4). De ruimtes onder de grote inkomhal van het gelijkvloers (geen volgnummer), deden dienst als wijnkelder. De oorspronkelijke functie van de overige ruimtes (A8, A9, A11, A12, A13 en A14) is niet gekend, maar wellicht ging het om diverse opslag- en voorraadkamers. In ruimte A13 bevond zich vroeger een arduinen badkuip.²² Behalve de hoofddienstingang bevindt er zich ook een goederenigingang (A7). Tenslotte bevindt er zich nog een kleine opbergruimte onder de buitentrap aan de voorgevel, toegankelijk via een deur onder de trap. Deze ruimte is niet intern verbonden met het souterrain.

Interieur, beschrijving:

De oorspronkelijke interieurafwerking is grotendeels bewaard gebleven doorheen het volledige gebouw, zowel in de representatieve ruimtes als de dienstvertrekken. De representatieve ruimtes op het gelijkvloers²³ zijn voorzien van een zeer rijke neogotische aankleding die wordt doorgetrokken in de plafonds, het schrijnwerk, de lambriseringen en deuren, de schouwmantels, de ornamentiek en het smeedijzerwerk, de (parket)vloeren en het vaste en losse meubilair. Deze elementen werden bovendien bij elke kamer verschillend uitgewerkt. De imposante imitatiegewelven, omljstingen en plafondafwerkingen in deze ruimtes bestaan uit bepleisterde en polychroom beschilderde houten elementen. Voor lambriseringen en binnenschrijnwerken werd voornamelijk houtsnijwerk toegepast, soms gecombineerd met imitatie-houtbeschildering. Doorheen het volledige gebouw bleef het binnenschrijnwerk nagenoeg integraal bewaard, met inbegrip van hang- en sluitwerk. Het buitenschrijnwerk werd tijdens de restauratie van de jaren 1990 vernieuwd naar bestaand model, en grotendeels voorzien van een dubbele beglazing, met gedeeltelijk hergebruik van het origineel hang- en sluitwerk. Met uitzondering van een aantal dienstruimtes is het merendeel van de ramen op het gelijkvloers en de verdieping voorzien van smalle houten binnenluiken.

De **inkomhal** is een erg lichtrijke ontvangstruimte die zowel aan de zijde van de voorgevel als de traphal volledig beglaasd is met vensterdeuren (met lancetramen en briefpanelen). De ruimte wordt vormgegeven door kamerhoge halfzuilen verbonden door tudorbogen en met korbelen die het cassetteplafond schragen. Het plafond is ingedeeld in negen vierkanten die elk een kleiner vierkant omvatten. Centraal aan beide zijden bevinden zich

²² Advies van de gemeente Hoeilaart op de bescherming van het kasteel, uitgebracht op 29 oktober 2018.

²³ Ruimtes B6, B8, B10, B11, B12, de inkomhal en de traphal met centrale gang.

de dubbele vleugeldeuren naar de grote zaal (B11) en het salon (B10). De deuren hebben een neogotische vormgeving met driepasmotieven en briefpanelen. Beide deuren worden geflankeerd door in de lambrisering ingewerkte houten kofferzitbanken, eveneens met neogotische vormgeving en geplaatst op een verhoogde trede. Er ligt een parketvloer met visgraatmotief.

Vanuit de **centrale gang en traphal** kan elke ruimte op het gelijkvloers worden bereikt. De afwisseling van grote en kleine deuropeningen is symmetrisch opgebouwd. Waar nodig werden blinde deurnissen geplaatst. Om diezelfde reden verbergt de grote deur op het zuidelijke uiteinde van de gang een dienstrap naar het tussenverdiep. Van beide deuren die de hoofdtrap flankeren geeft alleen de rechtse uit op de diensttrap naar het souterrain. De wanden van de centrale gang en traphal worden, net als de inkomhal, gestructureerd door halfzuilen en tudorbogen. Dezelfde profilering wordt herhaald bij de deur- en vensteromlijstingen in de traphal. De lambrisering, deuren en deuromlijstingen in de gang zijn eenvoudig uitgewerkt, met uitzondering van de hoge deuren aan de uiteinden van de gang en deze naar de inkomhal. Er ligt een veelkleurige natuurstenen vloer met geometrisch motief. Halverwege de gang, tegenover de inkomhal, bevindt zich de monumentale hoofdtrap van witte natuursteen. Deze dubbele bordestrap is voorzien van een uitzonderlijke balustrade in smeedijzer met houten handgreep.²⁴ Het kunstwerk bestaat uit zwart beschilderde druivenranken die zich wikkelen rond getorste metaalkleurige trapspijlen. Centraal boven de trap, ter hoogte van de borstwering van de gang op de eerste verdieping, wordt de balustrade verlengd in een beweegbare overhangende lamp met een kleine glazen lampenkap. Het plafond van de gang is afgewerkt met een imitatie-balkenlaag. Het cassetteplafond van de traphal heeft een complex ontwerp met diverse geometrische figuren met centraal een stervorm, gevat is een vierkant en een achthoek.

De **grote zaal** (B11) is afgewerkt met een houten lambrisering met briefpanelen. Centraal aan beide zijden bevinden zich de dubbele vleugeldeuren naar de inkomhal en de eetkamer (B12), met een neogotische vormgeving met briefpanelen en driepasmotieven. Decoratief rijk uitgewerkte lijsten aan de hoeken, schoorsteenboezem en rondom deur- en vensteropeningen, onder meer met getorste halfzuilen en hogels in de hoeken, met tussenin behang. Het imposante cassetteplafond met zwaar gedecoreerde lijsten heeft een complex ontwerp met geometrische onderverdelingen en centraal een zeshoek met pseudo-netgewelf. De veelkleurige beschilderingen bestaan uit diverse florale motieven en onder andere kronen en vierpasmotieven. De initialen AO van de opdrachtgevers (d'Attenrode - d'Ormesson) zijn in de beschildering verwerkt. Aan de oostzijde bevindt zich de neogotische schouwmantel in wit-geaderde grijze marmer met bewaarde originele houtkachel. De schouwmantel is afgewerkt met een spiegel in driepasvorm met rijk uitgewerkte omlijsting en bekroning. Tegenover de schouw bevindt zich een vensterdeur met flankerende ramen, uitgevend op een balkon. Er ligt een parketvloer met geweven motief, onderverdeeld in vierkanten.

De **eetkamer** (B12) is een indrukwekkende ruimte, niet in het minst omwille van het pseudo-netgewelf dat geschraagd wordt door vier halfzuilen in de hoeken van de ruimte. De ribben van het pseudo-gewelf hebben een complexe maar regelmatige indeling met een centrale rechthoek, veel versnijdingen, hogels en sluitstenen op de kruisingen. Onder de kooflijst met druivenranken bevindt zich een omlopend driepasboogfries. De wanden van de eetkamer zijn afgewerkt met een hoge houten lambrisering die wordt doorgetrokken in de omlijstingen van deuren, vensters en de schouwboezem. Hierboven zijn de muren voorzien van behang. Lambrisering en deuren zijn uitgewerkt in een neogotische stijl met briefpanelen en driepasmotieven. De neogotische schouwmantel in witte marmer met bewaarde houtkachel heeft een gedecoreerde schouwboezem met tudorboogvormige omlijsting. Hierin bevindt zich een ingewerkte horloge (met veelkleurige wijzerplaat met

²⁴ Op een historische foto uit het fotoboek Houlay is te zien dat er zich oorspronkelijk een kleine leeuw bevond op één van de (waarschijnlijk op beide) trappalen.

gotische cijfers onder halve bolvorm van glas), geflankeerd door zandlopermotieven in houtsnijwerk. De oorspronkelijke (wand)schildering boven de haard, zoals nog te zien op historische foto's, werd omstreeks 1919 vervangen door een opschrift: "HERINNERING AAN DEN AANKOOP VAN DEZEN EIGENDOM BESLIST DOOR DEN GEMEENTERAAD DEN 1en DECEMBER 1919."²⁵ Het opschrift is gevat in een beschildering in pastelkleuren met voorstelling van een door bloemen omringde vrouw aan de kasteelvijver met zwanen, met het kasteel van Hoeilaart in de achtergrond. Tegenover de haard bevindt zich een driezijdige erker, die uitkijkt naar de kasteelvijver. Ook de erker is voorzien van diverse omlijstingen en halfzuilen die een pseudo-netgewelf schragen. Aan de westzijde bevindt zich een vensterdeur met flankerende ramen, uitgevend op een balkon. In de lambrisering is een deur verscholen die uitgeeft op de dienkeuken. Er ligt een parketvloer met visgraatmotief.

De **dienkeuken** (B1) is een kleine ruimte die oorspronkelijk via een dienlift in verbinding stond met de onderliggende keuken. Van hieruit bediende men de eetkamer. De gietijzeren radiator met ingebouwde bordenwarmer herinnert nog aan deze functie. Oorspronkelijke vloer in zwarte en witte natuursteen. De rechtstreekse toegang van deze ruimte naar de gang werd dichtgemaakt. De ruimte kreeg een moderne wandbetegeling en is ingericht als keuken.

Het **salon naast de inkomhal** (B10) is kleiner maar heeft een zeer gelijkaardige interieurafwerking als de grote zaal, wat betreft de deuren, lambrisering, omlijstingen en muurafwerking. Het imposante stervormige stucplafond is uitgewerkt met zwaar gedecoreerde lijsten. Aan de westzijde bevindt zich een vensterdeur met flankerende ramen, uitgevend op een balkon. Hier tegenover is de neogotische schouwmantel in wit-geaderde rode marmer met bewaarde houtkachel opgesteld. De schouwmantel is afgewerkt met een spiegel in driepasvorm met rijk uitgewerkte omlijsting en bekroning. Er ligt een parketvloer met ruitmotief.

Het **salon in de zuidwestelijke hoek** (B8) heeft een meer eenvoudige afwerking, zo zijn de lambriseringen en omlijstingen minder rijk uitgewerkt. De kamer heeft twee afgeschuinde hoeken, ter hoogte van de dienstkamer (B7) naar het zuidoostelijke salon (B6), en naar de ronde kamer in de hoektoren (B9). De wanden worden eveneens bepaald door een houten lambrisering en deuren met briefpanelen en driepasmotieven en lijsten aan de hoeken en rondom deur- en vensteropeningen, met tussenin behang. In de wand is een deur verborgen naar de centrale gang. Het cassetteplafond heeft een ruitmotief met uitgewerkte sluitstenen op de kruisingen en een kooflijst met rozetten. Tegenover de vleugeldeur naar het voorgaande salon, op het zuidelijke uiteinde van de enfilade van de verschillende representatieve ruimtes, bevindt zich een merkwaardige lage schouwmantel onder een vensteropening. De relatief sobere neogotische schouwmantel in wit-geaderde grijze marmer doet tevens dienst als vensterbank en bewaart zijn oorspronkelijke houtkachel. Er ligt een parketvloer in ruitmotief.

Aansluitend bevindt zich een kleine ronde kamer in de hoektoren (B9), met stervormige parketvloer en rozetvormig stucplafond.

Het **salon in de zuidoostelijke hoek** (B6) heeft eveneens een minder rijke afwerking. De lambrisering en deuren zijn eenvoudiger qua vormgeving en het lijstwerk is minder uitgewerkt. Ook het cassetteplafond met vierkanten is eenvoudiger. De neogotische vormtaal is minder opvallend aanwezig. Ze komt vooral tot uiting in de rijke uitgewerkte omlijsting van de spiegel op de schouwmantel. De schouwmantel in geaderde grijze marmer heeft een eenvoudige neoclassicistische vormgeving. Links van de schouwmantel

²⁵ Op de foto van deze schouwmantel in het fotoboek Houlay is de oorspronkelijke schildering nog te zien. Het beeld is onduidelijk, maar vermoedelijk betrof het een stilleven. Uit dezelfde foto blijkt dat zich in deze ruimte oorspronkelijk geen houtkachel bevond. De bewaarde houtkachel is dus jonger dan de andere houtkachels, die wel op de historische foto's voorkomen.

is een restant van het oorspronkelijke behang bewaard. Het gaat om een herhalend goudkleurig bloemmotief gevat in een vierpas. Het sas (dubbele vleugel deur) naar de centrale gang is dichtgemaakt, maar het binnenschrijnwerk bleef behouden aan de zijde van het salon. De parketvloer is vervangen door een laminaatvloer, evenals in de aanpalende verbindingsruimte (B5). In deze kleine ruimte is een vaste kastenwand met dezelfde vormgeving als het binnenschrijnwerk van het salon. Er is een grote beglaasde deur naar de centrale gang. De oorspronkelijke plafondafwerking bevindt zich vermoedelijk nog onder de huidige moderne beplanking.

De **huiskapel** (B3) bevindt zich tussen de hoofddiensttraphal en de grote traphal. De kleine ruimte is overwelfd met een kruisribgewelf en tudorbogen op natuurstenen consoles met gebeeldhouwde engelenfiguren met banderol. De wanden zijn bepleisterd en voorzien van een middelhoge lambrisering met eenvoudige panelen. Er ligt een eenvoudige parketvloer. De merkwaardige toegangsdeur met lancetvormige deurvensters kan dubbel worden teruggeplooid. Tegen de oostelijke wand bevindt zich het natuurstenen altaar met drie Korinthische zuilen, gegraveerde en polychroom beschilderde bloemmotieven en een tabernakel met voorstelling van Johannes de Doper. Bovenaan het altaar is een op maat gemaakte verhoging voor het reliekschrijn van de heilige Marcellina. Boven het altaar is een tudorboogvenster met gebrandschilderde glas-in-loodramen. Het zeer kwalitatief uitgevoerde raam bevat de voorstelling van Christus aan het kruis, geflankeerd door Maria en Johannes, met onderaan de wapenschilden van de families de Man (rode en gele strepen en drie hoofden van zwarte mannen, tegen een witte achtergrond)²⁶ en Lefèvre d'Ormesson (drie witte lelies tegen een blauwe achtergrond)²⁷.

De **dienstgangen en -ruimtes** zoals de hoofddiensttraphal (B2), verbindingsruimte (B7) en kamers op het tussenverdiep hebben een sobere en functionele interieuraankleding. Er liggen plankenvloeren, houten deuren met eenvoudige omlijstingen en eenvoudig doch decoratief deurbeslag. De houten hoofddiensttrap heeft trapspijlen met nodus en een verzorgde houten balustervormige trappaal met bladmotief. Eén kamer op de zuidelijke tussenverdieping bewaart restanten van een blauwe sjabloonbeschildering met bladmotieven op de muren.

De kamers op de **eerste verdieping** zijn eveneens geschikt langs een centrale gang. Net als in de onderliggende gang werd veel aandacht besteed aan de symmetrische plaatsing van de deur- en raamopeningen. De gang en kamers hebben een sobere interieurafwerking, met eenvoudige paneeldeuren en raam- en deuroplijstingen. De wanden zijn vlak bepleisterd. De plafondafwerking van de gang sluit aan bij deze van de traphal, met twee tudorbogen en een cassetteplafond met ruitmotief. Het stucplafond van de kamers is eenvoudiger uitgewerkt en zit momenteel verscholen achter een modern verlaagd plafond. Door een opening is te zien dat de stucplafonds aan de randen minstens een eenvoudig geprofileerde kooflijst hebben. De oorspronkelijke plankenvloer is bewaard onder de huidige laminaatvloer. Begin 2018 werden kamers D10 en D11 samengevoegd tot één ruimte, waarbij de tussenmuur en de oorspronkelijke vloer en plafondafwerking zijn verwijderd. Enkele kamers (D4, D6, D8, D9 en D11) hebben een marmeren schouwmantel, waarvan deze in de centrale kamer (D9) het rijkst werd uitgewerkt en voorzien is van een spiegel tegen de schouwboezem. In kamer D11 bevindt de schouwmantel zich onder het raam in de noordelijke gevel.

Het **souterrain** heeft een sobere en functionele interieurafwerking. Ook hier zijn de ruimtes geschikt langs een centrale gang (A10) met symmetrisch geplaatste deuropeningen. Eenvoudige paneeldeuren en omlijstingen. De wanden zijn bepleisterd of

²⁶ S.N. 2018: *Wapenschild: de Man d'Hobruge* [online], <http://www.stichting-demoffarts.be/NL/object.php?id=4628> (geraadpleegd op 15 juni 2018).

²⁷ S.N. 2018: *Famille Lefèvre d'Ormesson* [online], https://fr.wikipedia.org/wiki/Famille_Lef%C3%A8vre_d%27Ormesson (geraadpleegd op 15 juni 2018).

beschilderd. Er liggen vloeren in diverse types natuursteen en baksteen. De hoofddienstingang geeft uit op een kleine inkomhal (A5), die via een beglaasde wand naar de centrale gang leidt en via een blauwe hardstenen trap verbinding maakt met het gelijkvloers. In deze inkomhal en de gang naar de bovenliggende diensttrap (B4) ligt een vloer met zwarte en witte natuurstenen. De aanpalende portierskamer (A6) heeft een recente vloer in zwarte natuursteen. In deze kamer bevindt zich onder de diensttrap een kleine ruimte met metalen deur. De centrale gang (A10) heeft een vloer in zwarte en donkergrijze natuursteen. De ruimte is overwelfd met een tongewelf en centraal drie kruisgewelven. Centraal tegenover de beglaasde wand hangt een gedenksteen met opschrift: "Auspiciis Johannis de Man Baronis d'Attenrode et Mariae Carolinae d'Ormesson coniugis ingenio Jos. Claes Antverpiensis aedificatum 1858". De keuken heeft een vloer in zwarte en witte natuursteen en een plafond met troggewelven. Onder een raam in de westelijke gevel is een vast wandmeubel bewaard. De beschilderde houten keukenkast heeft drie deuren en een eenvoudige functionele vormgeving. De aanpalende bijkeuken ('schotelhuis') (A1) en vleeskelder (A2) hebben een vloer in witte natuursteen, een tongewelf en bewaren oorspronkelijke vaste elementen zoals de grote waterpomp, arduinen waterbakken en metalen (vlees)haken. Via de grote waterpomp werd water gepompt naar het waterreservoir in de zolder (zie verder), waardoor men over stromend water kon beschikken in bepaalde kamers van het kasteel. De wijnkelders onder de inkomhal van het gelijkvloers (twee ruimtes zonder volgnummer, tussen A12 en A13) hebben een bakstenen vloer, tongewelven, gemetste wijnrekken en een deur met dievenijzers zoals gebruikelijk voor wijnkelders. In ruimte A7, waar zich vermoedelijk de goedereningang bevond, ligt een vloer in witte natuursteen en kasseien. Deze ruimte heeft een tongewelf.²⁸ Naast de hoofddiensttrap is een gevangenisruimte ingericht (A4). De houten deur heeft een metalen beplating en een betralied deurvenstertje.

De **zolder** heeft grotendeels geen interieurafwerking waardoor de indrukwekkende houten dakconstructie in verschillende ruimtes zichtbaar is. Het gaat om een complexe dakconstructie met verschillende vlieringenkappen, waarbij recuperatiemateriaal werd gebruikt, mogelijk afkomstig uit het oude gesloopte kasteel. Eenvoudige paneeldeuren en omlijstingen. De wanden zijn bepleisterd en er ligt een plankenvloer. Behalve de torenkamers zijn er ook enkele bediendekamers ondergebracht. In de ronde zuidwestelijke toren is een verhoog aangebracht langs de muren, zodat men door de hoog geplaatste ramen kan kijken, zoals een uitkijkplatform. Een deel van de zolder werd ooit gebruikt als opslagplaats voor de plaatselijke afdeling van het Rode Kruis.²⁹ Hiervan getuigen nog de rode kruisen op de binnendeuren ter hoogte van de noordoostelijke diensttrap. In de kleine gang die hierop aansluit bevindt zich ook een vaste kastenwand met kruisen. Er bevindt zich tenslotte nog een vast met planken bekleed waterreservoir. Verspreid over de zolder liggen enkele gedemonteerde binnendeuren en twee metalen haardplaten die horen bij de houtkachels van de gelijkvloerse verdieping. Ook deze gedemonteerde vaste elementen maken integrerend deel uit van het monument.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens meerdere plaatsbezoeken op 10 april en 25 mei 2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

²⁸ In deze ruimte werd tijdens werkzaamheden een steen ontdekt met een inscriptie verwijzend naar de vorige eigenaar van het kasteeldomein, Pangaert. Deze steen werd ingemetseld in de kasteelhoeve (Bron: advies van de gemeente Hoeilaart op de bescherming van het kasteel, uitgebracht op 29 oktober 2018).

²⁹ Advies van de gemeente Hoeilaart op de bescherming van het kasteel, uitgebracht op 29 oktober 2018.

Behoudens verborgen gebreken bevindt het onroerend goed zich in een goede toestand. Bepaalde onderdelen hebben op termijn onderhoud en/of restauratie nodig, waaronder de parketvloer in de inkomhal en de grote zaal.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. De familie 'de Man' en hun belang voor Hoeilaart

Op het einde van het ancien régime was het kasteeldomein van de heerlijkheid Ter Heyde in handen van de familie Pangaert. In juni 1820 werd het domein opgekocht door Joseph-Louis de Man d'Hobruge, afkomstig uit de adellijke familie de Man.³⁰ Zijn vader, Jean de Man, die schepen van Brussel was, overleed kort voordien in februari 1820. De financiële middelen voor de aankoop van het domein heeft hij samengebracht door de verkoop van onder meer een aantal huizen te Brussel en een groot aantal boeken, schilderijen en ander kunstvoorwerpen uit de verzameling van zijn vader.³¹ In 1828 werd hij tot de adelstand verheven en in 1838 werd hem de titel van baron toegekend.³² De familie de Man was overtuigd katholiek, hetgeen zich vertaalde in verschillende religieuze roepingen. Joseph-Louis de Man maakte in 1827 bovendien een reis naar Rome, waar hij van de toenmalige paus Leo XII (1822-1829) verschillende relikwieën ontving, waaronder het relik van de heilige Marcellina.³³

De aankoop van het kasteel van Hoeilaart door Joseph-Louis de Man gebeurde in een bijzondere historische context. Aan het begin van de 19de eeuw had de adel haar maatschappelijke voorrechten verloren, doch verwierv ze bij de restauratiebeweging na 1815 een wettelijk beschermde status. De adelverheffing werd voortaan gereguleerd en werd in jonge naties zoals België aangewend als een bindingsinstrument binnen de sociale elites. Hoewel de 19de-eeuwse samenleving gestoeld was op principes zoals vrijheid en gelijkheid, bestond er nog steeds een zeer duidelijk sociaal onderscheid tussen de verschillende standen, waarbij de adel en hoge burgerij zich maatschappelijk en cultureel trachtten zich te onderscheiden. Enerzijds was er de opkomende burgerij. Waar deze 'nouveaux riches' hun aanzien verwierven door hun kunnen, kennis en vermogen, veelal vergaard uit handelsactiviteiten of industrie, profileerde de oude 'herstelde' adel zich in de (lokale en nationale) politiek, de diplomatie en het leger. Zoals De Maeyer het stelt: "Zo had de adel weliswaar haar privileges verloren die met het grondbezit waren verbonden, maar zij compenseerde dat als het ware door meestal als quasi almachtige burgemeester van een plattelandsgemeente te fungeren."³⁴

³⁰ Cornelis de Man werd ridder door open brieven van 7 februari 1673 (Bron: advies van de gemeente Hoeilaart op de bescherming van het kasteel, uitgebracht op 29 oktober 2018).

³¹ Voor verdere lectuur, zie: ERKENS M. 2009: *150 jaar kasteel. 'Kasteel in feest' 1858-2008*, Uitgegeven door Heemkundige Kring Het Glazen Dorp i.s.m. het gemeentebestuur van Hoeilaart, Hoeilaart.

³² S.N. 2018: *Joseph de Man d'Hobruge* [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Joseph_de_Man_d%27Hobruge (geraadpleegd op 4 juni 2018).

³³ ERKENS M. 2009: *150 jaar kasteel. 'Kasteel in feest' 1858-2008*, Uitgegeven door Heemkundige Kring Het Glazen Dorp i.s.m. het gemeentebestuur van Hoeilaart, 8.

³⁴ Paragraaf en citaat gebaseerd op: DE MAEYER J. 1999: *Adel en burgerij in gehistoriseerde kastelen: ideologische aspecten van een cultuurhistorisch fenomeen, Neostijlen in de negentiende eeuw. Zorg geboden?*, Handelingen van het tweede Vlaams-Nederlands restauratiesymposium, Leuven, 46-47.

De familie de Man is in dit opzicht een typevoorbeeld van deze herstelde adel. Zij profileerde zich enerzijds door het bouwen van een kasteel in historiserende stijl op een aloude kasteelsite (zie verder). Anderzijds was de familie actief in de lokale en nationale politiek, voor de katholieke partij. Joseph-Louis de Man d'Hobruge werd in 1823 aangesteld als burgemeester van Hoeilaart, een ambt dat hij zou bekleden tot aan zijn dood in 1854. Daarnaast zetelde hij als senator van 1831-1839 voor het arrondissement Leuven. Zijn zoon, Jean (Ivan) de Man d'Attenrode, volgde zijn vader op als burgemeester van Hoeilaart en zou deze functie net als zijn vader (nagenoeg) levenslang bekleden. Ook in de nationale politiek zou Jean de Man een bloeiende carrière uitbouwen. Na zijn rechtenstudies in Parijs werd hij arrondissementscommissaris voor Sint-Niklaas van 1832 tot 1835 en aansluitend voor het arrondissement Leuven tot 1842. Met uitzondering van één jaar zetelde hij van 1833 tot 1863 in de Kamer als parlamentslid, waarna hij senator werd tot zijn overlijden in 1879. Aanvullend was hij nog provincieraadslid voor Brabant van 1836-1837. In totaal bleef hij maar liefst 45 jaar actief in de Belgische politiek. De jongste dochter van Jean de Man, Ernestine, trouwde in 1862 met Maxime de Laage de La Rocheterie. Hij zou de laatste kasteelheer van Hoeilaart worden. Aangezien hij de Franse nationaliteit bezat, nam hij de functie als burgemeester van Hoeilaart niet over van zijn schoonvader.³⁵

2.1.2. Het kasteel van Hoeilaart binnen het oeuvre van architect Joseph Claes³⁶

Over architect **Joseph Claes** (1824-1889)³⁷, de ontwerper van het kasteel van Hoeilaart, is relatief weinig historische informatie voorhanden. Er werd nog geen oevrecatalogus van zijn werk samengesteld noch een grondige studie gepubliceerd. Hij was afkomstig uit Antwerpen (Kipdorp). In de literatuur wordt gesteld dat hij wellicht omstreeks 1845 zijn opleiding genoot aan de Academie te Antwerpen, waar hij in de leer ging bij Joseph Schadde (1818-1894).³⁸ Wellicht is deze stelling incorrect aangezien Schadde er pas les gaf vanaf 1855. Joseph Schadde was één van de toonaangevende architecten van zijn tijd en een pionier van de neogotiek en neo-Vlaamserenaissance-stijl, wiens werk sterk is beïnvloed door de architectuuropvattingen van de Franse theoreticus E.E. Viollet-le-Duc.³⁹ Joseph Claes was echter wel tijdsgenoot van Joseph Schadde, die ook studeerde aan de Antwerpse Academie (1831-1839) en er nadien doceerde (1855-1894).⁴⁰ Claes was eveneens tijdsgenoot van onder andere Pierre Dens (1819-1901) en Eugène Gide (1819-1890).⁴¹ Indien Claes circa 1845 studeerde aan de Antwerpse Academie, dan kreeg hij wellicht les van Ferdinand Berckmans (1803-1854). Omstreeks de late jaren 1830 ontstond er aan de academies, op dat moment de enige architectuuropleiding, steeds meer

³⁵ ERKENS M. 2009: *150 jaar kasteel. 'Kasteel in feest' 1858-2008*, Uitgegeven door Heemkundige Kring Het Glazen Dorp i.s.m. het gemeentebestuur van Hoeilaart, 15-18.

S.N. 2018: *Jean-Marie de Man d'Attenrode* [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Jean-Marie_de_Man_d%27Attenrode (geraadpleegd op 4 juni 2018).

S.N. 2018: *Joseph de Man d'Hobruge* [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Joseph_de_Man_d%27Hobruge (geraadpleegd op 4 juni 2018).

³⁶ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Claes, Joseph* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/persoon/758> (geraadpleegd op 4 juni 2018).

³⁷ Volledige naam "Johannes Josephus Claes", soms ook vermeld als "Jos Claes".

³⁸ VERSLUYS L. s.d. (1990): *Het neo-gotisch kasteel-gemeentehuis in: Hoeilaart, Glazen dorp, Het Dorp van Neo-stijlen*, Brochure uitgegeven door het Gemeentebestuur van Hoeilaart en het Gemeentekrediet, 10-11.

³⁹ VAN CLEVEN J. 1995: *Het gemeentehuis van Ruislede. Pronkjuweel van profane neogotiek. 1873-1876-1995*, Ruislede, 17.

⁴⁰ NEVEJANS A., VAN IMPE E. & VAN DE VOORDE S. 2013: *Joseph Schadde* [online], <http://www.odis.be/hercules/toonPers.php?taalcode=nl&id=76929> (geraadpleegd op 18 juni 2018).

⁴¹ MEUL V. 1994: *Joseph Schadde, academicus en historiserend bouwmeester in de tweede helft van de 19de eeuw, Monumenten en Landschappen*, 13/6, 9-10.

belangstelling voor de middeleeuwse gotische bouwkunst en "een ambachtelijke benadering van de architectuur naar middeleeuws model."⁴²

Een deel van Claes' oeuvre kan in kaart worden gebracht dankzij de inventaris van het bouwkundig erfgoed. Hierin zijn 11 realisaties geregistreerd, waarvan er 2 in Vlaams-Brabant en 9 in Antwerpen gelegen zijn. Dit werkgebied hoeft niet te verwonderen, gezien de woonplaats van de architect. Het merendeel van zijn (tot hiertoe gekende) oeuvre bestaat uit kasteeldomeinen. Hij realiseerde zowel volledig nieuwe kastelen en landhuizen, als uitbreidingen aan bestaande sites en historiserende restauraties van kasteelgebouwen. Hierbij werkte hij veelal in een neotraditionele of neo-Vlaamserenaissance-stijl, zowel bij nieuwbouw als restauratie. Typische vormelijke kenmerken die terugkomen bij meerdere realisaties van Claes zijn de trapgevels, de bak- en zandsteenarchitectuur, kruisvensters, torenvolumes, kantelen, tudorbogen (en in mindere mate spitsbogen), decoratieve smeedijzeren sierankers, balustrades en bekroningen voor pinakels en schoorstenen. Daarnaast komen ook frequent neogotische elementen voor in zijn realisaties, zoals bij de kapel van het Arenbergkasteel (Leuven), het interieur en exterieur van het kasteel van Hoeilaart en van het kasteel Ter Laken (Heist-op-den-Berg), de kapel van het kasteel Te Couwelaar (Deurne) en bepaalde exterieurelementen van het kasteel Groeningenhof (Kontich).

Een interessante realisatie in relatie tot het kasteel van Hoeilaart is het Kasteeldomein Ter Laken (Heist-op-den-Berg, Antwerpen). Het betreft een middeleeuwse kasteelsite die teruggaat tot de 14de eeuw. In 1871-1874 liet men het bestaande kasteel heropbouwen in neo-Vlaamserenaissance-stijl, deels gecombineerd met de neogotische stijl voor een deel van de interieurafwerking. Hoewel het kasteel werd opgetrokken in een andere bouwstijl dan het kasteel van Hoeilaart, zijn er heel wat gelijkenissen. Zo is de eetkamer afgewerkt met tudorboogvormen, lambrisering en lijstwerk met briefpanelen en hogels, en een indrukwekkend cassetteplafond (imitatie-netgewelf) vergelijkbaar aan dat van de grote zaal van het kasteel van Hoeilaart. De huiskapel kreeg eveneens een neogotisch interieur. Het kasteel Groeningenhof vertoont dan vooral gelijkenissen ter hoogte van het exterieur. Behalve de afwezigheid van tudorboogvormige ramen heeft de geveluitwerking gelijkaardige kenmerken zoals de bak- en zandsteenarchitectuur, trapgevels, pinakels met metalen bekroningen en zelfs een tudorboogarcade met buitentrapp als inkompartij. Ook de decoratieve muurankers zijn zeer gelijkend aan deze van het kasteel van Hoeilaart. Op het vlak van planindeling is eveneens gekozen voor een zeer klassieke symmetrische opbouw. Het kasteel Te Couwelaar (Deurne, Antwerpen), kasteel de Merode (Westerlo, Antwerpen), kasteel Groeningenhof (Kontich, Antwerpen) en het Arenbergkasteel (Leuven) zijn voorbeelden waarbij een bestaand kasteelgebouw door Claes historiserend werd gerestaureerd of gedeeltelijk werd aangepast.

Joseph Claes realiseerde ook twee neoclassicistische kasteelgebouwen, waarvan één na een brand in 1873 werd heropgebouwd volgens de oorspronkelijke plannen van 1830. Als academisch geschoold bouwmeester beheerste hij ook deze architectuurstijl met zijn typische vormtaal en planindelingen gebaseerd op het oeuvre van 16de-eeuwse architecten zoals Baldassare Peruzzi (1481-1536), Andrea di Pietro, beter gekend als Palladio (1508-1580) en Giacomo Barozzi da Vignola (1507-1578). Daarnaast zijn er van hem ook twee realisaties gekend in Antwerpen, met name een bescheiden winkelpand met neoclassicistisch voorgevel en een inmiddels gesloopt kantoorgebouw. Deze voorbeelden illustreren wellicht de pragmatische kant van de architect, die ook meer bescheiden opdrachten aannam in zijn thuisstad. Tot slot vermelden we nog de watermolen bij het Kasteel Hovorst (Zandhoven, Antwerpen) die in 1885 werd heropgebouwd door Claes.

Een opvallend detail is dat bij een groot deel van de kastelen die door Claes werden gebouwd of verbouwd, de bekende adellijke familie della Faille betrokken was. Men kan

⁴² MEUL V. 1994: Joseph Schadde, academicus en historiserend bouwmeester in de tweede helft van de 19de eeuw, *Monumenten en Landschappen*, 13/6, 10.

dus veronderstellen dat de architect een goede band had met leden van deze familie.⁴³ Charles-François-Joseph de Man (1771-1830), de oom van de bouwheer van het kasteel van Hoeilaart (Jean (Ivan) de Man d'Attenrode), was gehuwd met Catherine-Marie-Eugénie Joseph della Faille (1777-1851).⁴⁴

Hierna volgt een overzicht en korte toelichting van zijn gekende realisaties:

- Kasteel van Hoeilaart (Hoeilaart, Vlaams-Brabant), 1858-1861.

Kasteel herbouwd in 1858-1861 in neogotische stijl.

Nabijgelegen kapel gerestaureerd in neogotische stijl (de kapel en aanpalende kasteelhoeve zijn beschermd als monument omwille van het algemeen belang (MB 14.10.1975).

Inventaris ID 39785 en 39786.⁴⁵

- Kasteel van Arenberg (Leuven, Vlaams-Brabant), 1876-1879.

Kapel in neogotische stijl.

Inventaris ID 42570.⁴⁶

Beschermd als monument omwille van de historische en artistieke waarde, en als dorpsgezicht omwille van de historische waarde (MB 23.12.1980) (uitbreiding bescherming van het hoofdgebouw, monument, MB 25.03.1938).

- Kasteel de Merode (Westerlo, Antwerpen), eind 19de eeuw.

Exacte ingrepen door Claes onbekend, maar het betreft een historiserende restauratie van een middeleeuws kasteelgebouw.

Inventaris ID 41233.⁴⁷

Beschermd als monument omwille van de historische, architectuurhistorische en artistieke waarde (MB 12.04.2002).

- Kasteel de Mik ("Hof ter Mick") (Brasschaat, Antwerpen), 1873.

Kasteel na brand herbouwd in 1873 in neoclassicistische stijl volgens plannen van de toestand in 1830.

Inventaris ID 12818.⁴⁸

Beschermd als dorpsgezicht omwille van de historische waarde (MB 20.11.1981).

- Kasteel Ter Laken (Heist-op-den-Berg, Antwerpen), 1871-1874.

Kasteel herbouwd in 1871-1874 in neo-Vlaamserenaissancestijl en neogotische stijl (interieur).

⁴³ Kasteel de Mik, kasteel Ter Laken, kasteel Te Couwelaar, kasteel Groeningenhof (en kasteel Kesselhof).

⁴⁴ Advies van de gemeente Hoeilaart op de bescherming van het kasteel, uitgebracht op 29 oktober 2018.

⁴⁵ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteel van Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39785> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteelhoeve Hof ter Heyde en kapel* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39786> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

⁴⁶ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Arenbergkasteel* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/42570> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

⁴⁷ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kasteel de Merode* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/41233> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

⁴⁸ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Hof ter Mick* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/12818> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

Inventaris ID 2546.⁴⁹

Beschermd als monument omwille van de architectuurhistorische waarde (05.04.2005).

- Kasteel Te Couwelaar ("De Drie Torekens") (Deurne, Antwerpen), 1886.

Restant van 16de- tot 17de-eeuws waterslot, circa 1850 historiserend gerestaureerd in neo-Vlaamserenaissance-stijl door Jozef Schadde. Aanpassingswerken in 1886 door Joseph Claes. Exacte ingrepen door Claes onbekend.

Combinatie van neo-traditionele en neo-Vlaamserenaissancestijl, met neogotische elementen (tudorboog, kapelvenster).

Inventaris ID 11286.⁵⁰

Beschermd als monument omwille van de historische en architectuurhistorische waarde (23.11.1998).

- Kasteel Groeningenhof (Kontich, Antwerpen), 1880-1888.

Historiserende restauratie van het kasteel in 1880-1888 in neo-Vlaamserenaissance-stijl met neogotische elementen. Reeds in 1850 sterk aangepast.

Inventaris ID 13466.⁵¹

Beschermd als monument omwille van de historische en artistieke waarde, en als dorpsgezicht omwille van de historische, artistieke en landschappelijke waarde (09.03.1995).

- Winkelhuis in neoclassicistische stijl (Melkmarkt 42, Antwerpen), 1881.

Inventaris ID 4370.⁵²

- Watermolen bij Kasteel Hovorst (Zandhoven, Antwerpen), 1885.

Watermolen herbouwd in 1885 met behoud van de 17de-eeuwse dakconstructie en een gedeelte van de sluisuren.

Beschermd als monument omwille van de historische en industrieel-archeologische (10.06.1992).

Inventaris ID 14601.⁵³

- Kasteel Kesselhof (Nijlen, Antwerpen), 1872-1874.

Neoclassicistisch kasteel, gebouwd in 1872-1874.

Inventaris ID 3082.⁵⁴

⁴⁹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kasteeldomein Ter Laken* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/2546> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

⁵⁰ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteel De Drie Torekens* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/11286> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

⁵¹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kasteel Groeningenhof* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/13466> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

⁵² AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Winkelhuis* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/4370> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

⁵³ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Watermolen bij Kasteel Hovorst* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/14601> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

⁵⁴ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kasteel Kesselhof* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/3082> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

- Kantoorgebouw (Meir 1, Antwerpen), 1858-1859.

Kantoorgebouw van de Société Civile "La Concorde" uit 1858-1859 op de hoek van de Meir en de Sint-Katelijnevest. Volgens ander bronnen daterend van 1865.⁵⁵
Niet bewaard.

Van de 10 bewaarde realisaties die hierboven zijn opgenomen, zijn er 7 beschermd als monument en/of dorpsgezicht, het kasteel van Hoeilaart niet meegerekend.

Het kasteel van Hoeilaart is enerzijds typerend voor het oeuvre van Claes aangezien het een kasteel betreft in een historiserende bouwstijl, op een bestaande kasteelsite ter vervanging van een oudere constructie. Zoals reeds hoger aangehaald zijn er vormelijke en typologische kenmerken te identificeren die terugkomen in andere realisaties van zijn hand. Voor zover geweten, was Claes actief in Antwerpen en Vlaams-Brabant en bouwde hij hoofdzakelijk voor een zeer welgesteld cliënteel. Het kasteel van Hoeilaart is de vroegste nog bewaarde realisatie van Joseph Claes. Als kasteel dat volledig is ontworpen in een vroege neogotische stijl, vormt het een unicum in het oeuvre van de architect.

2.1.3. De neogotiek

De neogotiek in België wordt vaak te eenzijdig geassocieerd en zelfs vereenzelvigd met katholieke bouwkunst. De neogotische bouwstijl werd weliswaar tijdens vanaf de jaren 1865 sterk door de katholieke vleugel toegeëigend onder impuls van de Sint-Lucasschool, waar ze ideologisch werd ingeschakeld in haar politiek-maatschappelijk programma, maar was een veel breder (kunst)historisch fenomeen met een geheel eigen evolutie. De neogotiek vond reeds haar oorsprong in de Engelse landschapskunst van de 18de eeuw. De eerste neogotische bouwwerken waren dan ook tuinpaviljoenen en andere gotische constructies die moesten bijdragen tot het pittoresk romantische karakter van de landschapstuinen en -parken van Engelse kastelen en landhuizen.

De neogotiek vond in België slechts geleidelijk aan ingang en kwam op het Europese vasteland pas tot bloei na 1800. Deze vroegste vorm van neogotiek wordt ook wel de troubadours- of stukadoors-neogotiek genoemd, waarbij men vooral de gotische vormtaal reproduceerde vanuit een zin voor het pittoreske (zie verder). De eerste decennia van de 19de eeuw, vooral dan na de val Napoleon, groeide de aandacht voor de middeleeuwse gotiek vanuit een belangstelling voor het eigen nationaal verleden.⁵⁶ Deze bood een alternatief voor het internationaal neoclassicisme, met haar uniforme en strak bepleisterde lijstgevels.⁵⁷ Hoewel de neoclassicistische academische bouwkunst nog geruime tijd werd gepromoot in de Academies voor Schone Kunsten, toonden er zich reeds vroeg sporen van een vernieuwde interesse in de eigen middeleeuwse bouwkunst. Vanaf de jaren 1830 kwamen de middeleeuwse vormen steeds vaker aan bod, in het kader van "stilistische experimenten."⁵⁸ Onder leiding van de in 1835 opgerichte Koninklijke Commissie voor Monumenten werd in het jonge België een groot aantal nationale (niet zelden gotische) monumenten en bijzonder veel kerken gerestaureerd, uitgebreid of verbouwd. Parallel hiermee werden in deze periode, tussen 1835 en 1865, een groot aantal nieuwe gebouwen opgericht in neogotische stijl, zowel kerkelijk als burgerlijk.

Vanaf de jaren 1850 was er in België, onder invloed van een veranderende maatschappij, een kentering merkbaar ten opzichte van de neogotiek en de historiserende bouwstijlen in het algemeen. Zoals pionier van het onderzoek naar de neogotiek, Jean Van Cleven het

⁵⁵ VERSLUYS L. s.d. (1990): Het neo-gotisch kasteel-gemeentehuis in: *Hoeilaart, Glazen dorp, Het Dorp van Neo-stijlen*, Brochure uitgegeven door het Gemeentebestuur van Hoeilaart en het Gemeentekrediet, 12.

⁵⁶ VERPOEST L. & BEKAERT G. 1989, *Neogotiek*, Hadewijch-architectuurgidsen, Antwerpen, 10-11.

⁵⁷ DE MAEYER J. & VAN MOLLE L. 1998: *Joris Helleputte. Architect en politicus. 1852/1925. Deel I. Biografie*, Leuven, 37.

⁵⁸ MEUL V. 1994: Joseph Schadde, academicus en historiserend bouwmeester in de tweede helft van de 19de eeuw, *Monumenten en Landschappen*, 13/6, 9-10.

verwoordt: "op het artistiek vlak werden de neostijlen voortaan met een nieuwe, moraliserende inhoud beladen die ook hun vormgeving diepgaand zou beïnvloeden. De romantische sfeerevocatie maakte voortaan plaats voor een op wetenschappelijke basis recreëren van de historische stijl." Onder invloed van architectuurtheoretici als A.W.N. Pugin en E.E. Voillet-le-Duc werd de gotische bouwstijl gepromoot als de enige mogelijke basis voor een nieuwe eenheidsstijl. De pittoresk-romantische uitstraling van het gebouw was niet langer een doel op zich, maar zou vanuit een doorgedreven rationaliteit en de logica van de constructie vanzelf op een natuurlijke manier tot stand komen. In België zou deze evolutie vanaf circa 1865 kristalliseren in een geheel eigen variant van de archeologisch-academische neogotiek, namelijk de Sint-Lucasneogotiek.⁵⁹

2.1.4. De troubadours-neogotiek en het kasteel van Hoeilaart

Het kasteel van Hoeilaart behoort architectuurhistorisch tot de pittoresk-romantische vroege neogotiek, die zich typeerde door het hernemen van de vormtaal van de middeleeuwse architectuur en sierkunst, zonder ook de architecturale en constructieve principes te hanteren. Men beriep zich op eigentijdse constructietechnieken, met overvloedig gebruik van stucwerk en de toepassing van eigentijdse materialen. De neoclassicistische esthetiek van symmetrie en proportie bleef nog lang doorleven.⁶⁰ Zoals Verpoest schrijft: "De eerste huizen die neogotische stijlelementen vertonen zijn in wezen nog zeer classicistisch gestructureerd. De karakteristieke lijstgevel werd behouden, maar de klassieke versieringselementen worden vervangen door gotische vormen. De neogotiek werd toen meer decoratief en ornamenteel dan constructief opgevat."⁶¹ De vroege neogotiek verschilt in dit opzicht van de 'rijpe neogotiek' (na 1865), die vanuit een archeologische benadering teruggreep naar de grondbeginselen van de middeleeuwse kunst als uitgangspunt voor een nieuwe nationale eenheidsstijl. Het ging bij deze vroege neogotiek niet om een inhoudelijk architecturale vernieuwing, zoals bij de latere Sint-Lucasneogotiek. Waar men bij laatstgenoemde terugkeerde naar een archeologisch gefundeerde en academische bouwstijl vanuit een sociaal-maatschappelijke ideologie, ging het bij de vroege neogotiek vooral om een "mis-en-scène". Het interieur werd volledig en rijkelijk uitgemonteerd met lambriseringen, plafonds, luchters, meubilair en toebehoren waardoor een echt totaalkunstwerk werd gerealiseerd. De ruimtelijke indeling was echter nog gebaseerd op klassieke voorbeelden en volgde een eerder regelmatige en conventionele plattegrond. De constructieprincipes en bouwmaterialen waren modern en werden verscholen achter een decoratief uitgewerkt interieur, een decor. Voor 19de-eeuwse constructies is het veelvuldig gebruik van marmer en stucwerk typerend. De imitatie-gewelven van de representatieve ruimtes hebben geen constructief-dragende functie, maar bestaan uit hout en plaaster, vandaar de (pejoratieve) benaming 'stukadoors-neogotiek' of 'troubadours-neogotiek' (naar de Franse term "le style troubadour").

De typologische kenmerken van deze pittoresk-romantische vroege neogotiek zijn duidelijk herkenbaar bij het kasteel van Hoeilaart. Men hield vast aan de klassieke enfilade van salons of ontvangstkamers, die het hart van de woning vormen. De representatieve ruimtes zijn toegankelijk via een centrale gang en traphal met bovenlichten. Het eenlaagse volume van de eetkamer is de vertaling van de voor landhuizen traditionele driezijdig uitgebouwde kamer met zicht op de vijvers. Kortom, de plattegrond verraadt de academisch geschoolde architect.⁶² Het grondplan is symmetrisch opgebouwd en kan

⁵⁹ In dit beschermingsdossier wordt hier niet verder op ingegaan. Voor verder literatuur wordt verwezen naar referentiewerken zoals: DE MAEYER (ed.) 1988, *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek*, KADOC-studies 5, Leuven; VAN CLEVEN J., VAN TYGHEM F., DE WILDE I. & HOOZEE R. (et. al.) 1994: *Neogotiek in België*, Tielt.

⁶⁰ VAN CALOEN V., VAN CLEVEN J. & BRAET J. (et. al.) 2001: *Het kasteel van Loppem*, Oostkamp, 64.

⁶¹ VERPOEST L. 1993, *De architect en zijn ontwerp*, in: COLLIN L., ROBIJNS L. & VERPOEST L., *Het Gentse bisschopshuis. Monument van de vroege neogotiek*, Gent, 19.

⁶² VAN LEEUWEN W. 2015: *Pierre Cuypers*, Zwolle, 67.

nagenoeg worden gespiegeld langs de centrale circulatie-as die wordt gevormd door de buitentrapp, inkomhal en grote traphal. Hoewel er veel aandacht werd besteed aan de dynamische geveluitwerking en verschillende types vensteropeningen, is er ook duidelijke symmetrie te herkennen in de voorgevel. Deze wordt bepaald door een middenrisaliet met trapgevel en twee hoektorens, namelijk een overhoekse ronde toren in de zuidwestelijke hoek en een kleinere uitkragende toren op de noordwestelijke hoek van het hoofdvolume. Deze hoektorens staan op gelijke afstand van de centrale toegang. De dakvensters halverwege dragen eveneens bij aan de symmetrie van de gevel. Bouwtechnisch is het kasteel een volledig eigentijdse constructie. De imitatie-gewelven op halfzuilen, zoals deze voorkomen in de inkomhal, traphal en eetkamer, hebben geen constructief-dragende functie, maar bestaan uit hout en plaaster. Dit is ook het geval voor de (cassette)plafonds van de overige representatieve ruimtes. Op de verdieping zijn de stucplafonds afgewerkt met eigentijdse geprofileerde kooflijsten. De draagstructuur van het gebouw bestaat uit een conventionele baksteenbouw met moer- en kinderbalkenstructuur.⁶³ In het souterrain vindt men bakstenen tongewelven en een troggewelf op metalen liggers. Er werd veelvuldig gebruik gemaakt van diverse marmersoorten en blauwe hardsteen voor vloeren en schouwmantels. Het interieur is tot in het kleinste detail uitgewerkt in neogotische stijl (in de representatieve ruimtes) zodat een totaal kunstwerk wordt gecreëerd. De vormgeving wordt doorgetrokken in de lambriseringen, omlijstingen, binnenschrijnwerken, plafondafwerkingen, kroonluchters, schouwmantels en hun bekroningen, de houtkachels en hun toebehoren, etc. De diverse parket- en tegelvloeren hebben elk een afzonderlijk motief. De smeedijzeren balustrade van de hoofdtrap in de vorm van druivenranken is een uniek staaltje vakmanschap dat een bijzondere vermelding verdient. Tenslotte werd zelfs het (vast en vrijstaand) meubilair uitgewerkt met neogotische motieven, waaronder (koffer)zitbanken, een tafel met stoelen en een grote buffetkast met fijn houtsnijwerk.

Behalve de constructietechnieken en het architecturaal concept (planindeling, woonvorm) waren ook de bouwprogramma's eigentijds. Het bouwen van kastelen en landhuizen in een pittoreske historiserende stijl, niet zelden met neogotische inslag, was in de periode 1820-1850/60 bijzonder in zwang.⁶⁴ Vaak verbouwde men hiertoe een bestaand kasteel dat een ingrijpende historiserende restauratie onderging, of volledig werd vervangen door een nieuwe constructie in een historiserende bouwstijl. Dit gegeven wordt in de literatuur in verband gebracht met de heimwee van de aristocratie naar de verdwenen maatschappelijke structuur van het ancien régime.⁶⁵ De elites trachtten zich door middel van hun woonvormen maatschappelijk en sociaal te onderscheiden (zie verder). De achterliggende motivatie, die aan de basis lag van dit fenomeen, zou tijdelijk op de achtergrond verdwijnen door de Belgische Revolutie, maar zou nadien nog sterker heropleven wanneer de nieuwe machthebbers zich als de rechtmatige erfgenamen van het verleden wilden affirmeren.⁶⁶

Deze pittoreske kastelen, opgetrokken in vroege neogotische stijl waren in West-Europa, en vooral in België, vaak geïnspireerd op de Engelse neogotiek die reeds vanaf de 18de eeuw opgang had gemaakt. Eén van de bekendste voorbeelden is het landhuis 'Strawberry Hill' in Twickenham nabij Londen (circa 1750, H. Walpole). Aanvankelijk waren de eerste

⁶³ Dit is zichtbaar op de zolderverdieping, als ook op de eerste verdieping waar de balkenlaag fotografisch werd gedocumenteerd bij de werkzaamheden van begin 2018 in kamers D10 en D11. Zie bijlage 5.3. Documentatie, afbeelding 29. Zowel bij deze balkenlagen, als in de dakconstructie zijn duidelijke sporen die erop wijzen dat houten bouw materiaal werd hergebruikt, vermoedelijk afkomstig van het oude gesloopte kasteel.

⁶⁴ DE MAEYER J. 1999: Adel en burgerij in gehistoriseerde kastelen: ideologische aspecten van een cultuurhistorisch fenomeen, *Neostijlen in de negentiende eeuw. Zorg geboden?*, Handelingen van het tweede Vlaams-Nederlands restauratiesymposium, Leuven, 51.

⁶⁵ VAN CLEVEN J., VAN TYGHEM F., DE WILDE I. & HOOZEE R. (et. al.) 1994: *Neogotiek in België*, Tielt, 22.

⁶⁶ DE MAEYER (ed.) 1988, *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek*, KADOC-studies 5, Leuven, 24.

neogotische bouwwerken vooral eigentijdse bouwopdrachten zoals tuinpaviljoenen en landhuizen. In veel gevallen kan men bovendien spreken van een eerder historiserend eclecticisme dat tal van neogotiserende kenmerken vertoonde. Bij de vroegste neogotische bouwsels in Engeland vertaalde dit zich in het reproduceren van individuele vormen, die volgens de klassieke regels van symmetrie en proportie werden toegepast. Er werd een uitbundige gotische ornamentiek toegepast op een klassiek ontworpen en geconstrueerd bouwlichaam (zie hoger).⁶⁷ In het geval van het kasteel van Hoeilaart komt de verwijzing naar de Engelse neogotiek vooral tot uiting in de tudorboog-vorm, die consequent doorheen het interieur en exterieur wordt hernomen. De op de middeleeuwse bouwstijl gebaseerde kenmerken, zoals de robuuste torenvolumes en kantelen, refereren aan het landhuis 'Strawberry Hill', het bekendste voorbeeld van de vroege Engelse neogotiek. Men vindt deze kenmerken echter ook terug bij tal van andere vroege neogotische en neotraditionele bouwwerken. De bak- en zandsteenarchitectuur, trapgevels, schiet- en steigerdaken en metalen bekroningen van schoorstenen en daken zijn eveneens ontleend aan een historiserende vormtaal. Daarnaast vertonen de opvallend speels uitgewerkte schoorstenen een zeer opvallende gelijkenis met 'Strawberry Hill'. Met hun spiraalvormige motieven in witte en gesinterde baksteen op zowel stervormige, zeshoekige als ronde basis, zijn ze bovendien een uitzonderlijk architecturaal gegeven.

2.1.5. De wooncultuur in de 19de eeuw⁶⁸

Naast een belangrijke aandacht voor de architecturale uitwerking van de woning, ontstond er in de loop van de 19de eeuw meer aandacht voor het wonen. De toenemende scheiding tussen private en publieke levenssfeer is daarvan een uitvloeijing. De afscherming van het intieme, het gezin, uitte zich in een ruimtelijke differentiatie van verschillende bouwlagen, vertrekken en circulaties in de woning. De uitwerking van de ruimtes varieerde zeer sterk naargelang de functie. Er werd bovendien een gender-gebonden onderscheid gemaakt tussen de ontvangst- en privéruimtes voor mannen en vrouwen. De man ontving gasten in zijn bureau, en vrienden in de bibliotheek, rookkamer of biljartzaal. De vrouw had haar eigen antichambres en salons. Het onderscheid tussen publieke en private sfeer of de functie van bepaalde ruimtes werd bovendien duidelijk gemaakt door de aanwending van verschillende stijlen voor de uitwerking van het interieur. Deze stijlkeuze was eveneens gender-gebonden, waarbij de mannelijke kamers zoals de bibliotheek, de ontvangstruimtes, de biljartkamer, een zwaardere en donkerder uitmontering kregen, doorgaans in neogotische of neo-Vlaamserenaissance-stijl. De stijlkeuze voor vrouwelijke (ontvangst-)ruimtes viel vaak op de Lodewijk-XV- of XVI-stijl in combinatie met een lichter kleurenpallet. Aan de uitwerking van de ontvangstkamers werd grote zorg besteed. Ze werden bovendien hiërarchisch geschikt op het gelijkvloers. De bewoners zouden ook steeds meer van het dienstpersoneel worden afgeschermd. Het eigenlijke functionele karakter van de woning werd daarbij verscholen in het souterrain, op zolder of achter verborgen deuren of dienstdoorgangen. Het dienstpersoneel beschikte over volledig afzonderlijke circulatie die reikte van in de kelder (keuken en opslag) tot in de zolder (kamers voor het dienstpersoneel). Dienstingangen worden verscholen aan de achterzijde van de woning of in het souterrain. Het kasteel van Hoeilaart is ook in dit opzicht bijzonder representatief.

2.1.6. Architecturale waarde

Het kasteel van Hoeilaart werd in 1858 ontworpen door de Antwerpse architect Joseph Claes (1824-1889) ter vervanging van het oude kasteel van de heerlijkheid Ter Heyde.

⁶⁷ VAN CLEVEN J., VAN TYGHEM F., DE WILDE I. & HOOZEE R. (et. al.) 1994: *Neogotiek in België*, Tielt, 42; DE MAEYER (ed.) 1988, *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek*, KADOC-studies 5, Leuven, 25.

⁶⁸ DE MAEYER J. 1999: Adel en burgerij in gehistoriseerde kastelen: ideologische aspecten van een cultuurhistorisch fenomeen, *Neostijlen in de negentiende eeuw. Zorg geboden?*, Handelingen van het tweede Vlaams-Nederlands restauratiesymposium, Leuven, 45-68.

Claes bouwde en restaureerde verschillende kasteelgebouwen en landhuizen in historiserende bouwstijlen, waarvan het kasteel van Hoeilaart het vroegste voorbeeld is, dat bovendien uitzonderlijk gaaf bewaard bleef. Als kasteel in een pittoresk-romantische vroege neogotische stijl vormt het een unicum in zijn oeuvre. Deze bouwstijl, ook gekend als stukadoors- of troubadours-neogotiek, typeert zich door het hernemen van de vormentaal van de middeleeuwse architectuur en sierkunst, echter met behoud van de principes van de neoclassicistische esthetiek van symmetrie en proportieleer. Zowel wat de indeling, opstand, plattegrond als architecturale uitwerking betreft, beantwoordt het kasteel van Hoeilaart aan de typologische kenmerken van een 19de-eeuws landhuis in troubadours-neogotiek. Er werd een uitbundige gotische ornamentiek toegepast op een klassiek ontworpen en geconstrueerd bouwlichaam. De ruimteverdeling van het kasteel van Hoeilaart is symmetrisch opgevat en gestructureerd rond twee haaks geplaatste circulatie-assen die elkaar kruisen in de centrale traphal. Het gelijkvloers wordt bepaald door een enfilade van representatieve ruimtes, allen uitkijkend op het kasteelpark. Aan de uitwerking van de ontvangstkamers werd grote zorg besteed. De toenemende aandacht voor het wonen in de 19de eeuw uitte zich in een ruimtelijke differentiatie van verschillende bouwlagen, vertrekken en circulaties in de woning met een strikte scheiding tussen bedienden en bewoners. Men beriep zich op eigentijdse constructietechnieken, met overvloedig gebruik van stucwerk en de toepassing van eigentijdse materialen. De vormelijke uitwerking wordt echter bepaald door op de middeleeuwse bouwstijl gebaseerde kenmerken zoals de robuuste torenvolumes, trapgevels en kantelen. De bak- en zandsteenarchitectuur, schiet- en steigergaten en metalen bekroningen van schoorstenen en daken zijn eveneens ontleend aan een historiserende vormentaal. Specifiek voor het kasteel van Hoeilaart is de verwijzing naar de Engelse neogotiek, hetgeen vooral tot uiting komt in de tudorboog-vorm en die consequent doorheen het interieur en exterieur wordt hernomen. In het bijzonder vertonen de opvallend speels uitgewerkte schoorstenen een zeer duidelijke referentie naar het landhuis 'Strawerry Hill', het bekendste voorbeeld van de vroege Engelse neogotiek. Met hun spiraalvormige motieven in witte baksteen en op zowel stervormige als ronde basis, zijn ze bovendien een uitzonderlijk architecturaal gegeven.

2.1.7. Historische waarde

Het kasteel van Hoeilaart werd tussen 1858 en 1861 opgericht in opdracht van Joseph-Louis de Man d'Hobruge, ter vervanging van het voormalige kasteel van de heerlijkheid Ter Heyde. De achterliggende kasteelhoeve en kapel van het heerlijke domein bleven hierbij behouden. De geschiedenis van het kasteel en haar bewoners is representatief voor de maatschappelijke ontwikkelingen tijdens de eerste helft van de 19de eeuw waarbij de adel, die weliswaar haar macht verbonden aan het grondbezit had verloren, haar status en positie probeerde te affirmeren als de rechtmatige machthebbers in een gewijzigde post-revolutionaire maatschappelijke context. Zij benadrukten hun sociale status enerzijds door hun woonvormen, veruitwendigd in de bouw van landhuizen en kastelen. In de periode 1820-1860 was het bouwen van landhuizen in een pittoreske historiserende stijl gangbaar, waarvan het kasteel te Hoeilaart een bijzonder illustratief voorbeeld is. Het originele concept, de ruimteverdeling en zeer rijke interieurafwerking van het kasteel bleven steeds bewaard, met inbegrip van het vaste en roerende meubilair. De zeer hoge mate van authenticiteit maakt van dit kasteel een uitzonderlijke en zeldzame getuige van de wooncultuur van de sociaal-maatschappelijke elites tijdens de tweede helft van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Het bouwprogramma, de plattegrond met enfilade van representatieve ruimtes en strikte scheiding tussen personeel en bewoners, samen met de rijke uitwerking van het interieur en exterieur zijn kenmerkend en benadrukken de sociale status van de bouwheer. Anderzijds trachtten deze elites zich eveneens maatschappelijk en cultureel te onderscheiden door zich te profileren in de politiek, de diplomatie en het leger. Niet zelden fungeerde zij daarnaast als quasi almachtige burgemeester van een plattelandsgemeente. De familie de Man vormt ook in dit opzicht een bijzonder representatief voorbeeld van deze maatschappelijke ontwikkeling. Zowel Joseph-Louis de Man d'Hobruge als zijn zoon Jean (Ivan) de Man d'Attenrode waren actief in de nationale

politiek voor de katholieke partij, waar zij gedurende hun lange politieke carrières diverse functies hebben bekleed. Daarnaast waren zij beiden opeenvolgend burgemeester van Hoeilaart van 1823 tot 1879. De gaaf bewaarde neogotische huiskapel in de grote traphal van het kasteel veruitwendigt de katholieke identiteit van de familie de Man. Het kasteel bezit tenslotte historische waarde als neogotisch kasteel gebouwd op de locatie van het oude kasteel van de heerlijkheid Ter Heyde die de geschiedenis van deze gemeente eeuwenlang heeft bepaald. Gedurende de 19de eeuw, na de aankoop van het kasteeldomein door de adellijke familie de Man, bleven het kasteel en haar bewoners een grote invloed uitoefenen op de gemeente als almachtige kasteelheer en tevens burgemeester van het dorp. Ook na de herbestemming van het kasteel tot gemeentehuis in 1919 blijft het gebouw een belangrijke rol spelen in de gemeente Hoeilaart.

2.1.8. Artistieke waarde

De artistieke waarde van het kasteel van Hoeilaart wordt gevormd door de bijzonder hoogwaardige afwerking van zowel het exterieur als het interieur. Dit verleent aan het geheel een zeer hoge ensemblewaarde. Het gaaf bewaarde interieur vormt een totaalkunstwerk in neogotiek dat tot in het kleinste detail werd vormgegeven. De representatieve ruimtes van deze woning zijn voorzien van zeer rijke stucplafonds, parket- en tegelvloeren met steeds variërende motieven, lambriseringen, wandbehang, lijstwerk, marmeren schouwen, koperen kroonluchters en verzorgd binnen- en buitenschrijnwerk met decoratief beslag. De imposante en complexe imitatiegewelven, omlijstingen en beschilderde plafondafwerkingen van de representatieve ruimtes worden geschraagd door kamerhoge halfzuilen en lijsten, en zijn opgebouwd uit bepleisterde en polychroom beschilderde houten elementen. De gedetailleerde en hoogwaardige uitwerking van het houtsnijwerk van het meubilair, de vaste kofferzitbanken, de lambriseringen en het binnenschrijnwerk vertonen een doorgedreven neogotische vormgeving, net zoals de veelkleurige marmeren schouwmantels met gedecoreerde houtkachels en schouwbekroningen. In het bijzonder getuigen de indrukwekkende koperen kroonluchters, de hoogwaardige gebrandschilderde glas-in-loodramen van de huiskapel en de uitzonderlijke smeedijzeren balustrade van de hoofdtrap van een bijzonder vakmanschap. De artistieke waarde komt eveneens tot uiting aan het exterieur in de decoratieve uitwerking van het baksteenmetselwerk met tudorboogfriezen, tandlijsten en de bijzonder vormgegeven schoorstenen, met verwerking van witte en gesinterde baksteen. Daarnaast zijn ook de gesculpteerde natuurstenen elementen aan de voorgevel opmerkelijk, waaronder het wapenschild van de familie de Man als bekroning van het middenrisaliet en de figuur met banderol als kraagsteen van het noordwestelijke torenvolume. Tenslotte getuigt ook het smeedwerk van de balustrade van de buitentrap, de borstweringen, de dakbekroningen en de muurankers van een artistiek streven in de gevelarchitectuur.

2.2. Motivering van het type bescherming

Het kasteel van Hoeilaart wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

De grote samenhang tussen interieur en exterieur, en de gaafheid waarmee beide bewaard bleven, motiveren de keuze voor een bescherming als monument.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De afbakening van de bescherming omvat het volledige kasteel, met inbegrip van de monumentale buitentrapp aan de voorgevel, dat zich op het aangrenzend perceel bevindt.

Het park bij het kasteel van Hoeilaart werd aanvullend geëvalueerd in functie van deze bescherming, zowel met betrekking tot een aanvullende landschapsbescherming als een archeologische bescherming. Hiervoor werden diverse historisch-cartografische bronnen geanalyseerd, samen met een hillshade-bewerking van het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II en een fysieke evaluatie ter plaatse.

Wat betreft de parkaanleg, blijven van de 18de-eeuwse en oudere tijdslagen (tuinmuren, molenvijvers, assenpark) geen bovengrondse structuren over. Ongetwijfeld bewaart het bodemarchief wel ondergrondse (tuin)archeologische sporen. De huidige parkaanleg correspondeert met de ontwikkeling van de laat 19de-eeuwse tijdslaag, maar ook deze fase is ingrijpend verstoord door recentere invullingen (onder meer sportterrein, parkeerterrein) en aanpassingen in de aanleg (onder meer parkvijvers, padenpatroon). Omwille van de geringe authenticiteit en herkenbaarheid kan daarom voor de parkomgeving, op basis van de huidig bekende gegevens en stand van het wetenschappelijk onderzoek, geen aanvullende bescherming worden verantwoord. In het park staan wel enkele representatieve parkboomsoorten voor de late 19de eeuw, waaronder een tulpenboom (489 cm stamomtrek), een gewone plataan (532 cm stamomtrek), een geënte varenbeuk (298 cm stamomtrek), een watercipres (223 cm stamomtrek) en een moerascipres (463 cm stamomtrek). Deze bomen werden opgemeten voor registratie binnen de wetenschappelijke inventaris historische tuinen en parken.⁶⁹

Het kasteel en zijn omgeving werden aanvullend geëvalueerd met betrekking tot het archeologisch erfgoed. Er zijn voorsnog geen archeologische vondsten gekend die een eventuele aanvullende bescherming als archeologische zone zouden noodzaken. Dit betekent evenwel niet dat de bodem geen archeologische sporen bevat. Als centraal domein van de voormalige heerlijkheid Ter Heyde kende deze site een eeuwenlange bewoning. Sporen van deze bewoning, de historische tuinaanleg, ommuring, diverse verdwenen (bij)gebouwen en constructies, bleven hoogstwaarschijnlijk aanwezig in de ondergrond. In dit inhoudelijk dossier wordt de historische aanleg van deze site besproken aan de hand van cartografische bronnen. Daarnaast bevat het bodemarchief mogelijk nog archeologische sporen van het oude kasteel dat omstreeks 1857 werd gesloopt, en zich ten noorden van het huidige kasteel bevond. Er zijn voorsnog te weinig aanwijzingen van bewaarde archeologische sporen om een bescherming te verantwoorden. Dit betekent echter zeker niet dat er geen archeologie meer aanwezig kan zijn. Er wordt aangeraden om hiervoor aandachtig te zijn bij elke ingreep in de bodem.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

- Naast het kasteel bevindt zich de als monument beschermde kasteelhoeve met kapel, onderdeel van het historische kasteeldomein Ter Heyde (MB 10.10.1975).⁷⁰

⁶⁹ Informatie verkregen van Koen Himpe, erfgoedonderzoeker landschappen – agentschap Onroerend Erfgoed, op 27 juli 2018.

⁷⁰ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteelhoeve Hof ter Heyde en kapel* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/1073> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

- Naast de kasteelhoeve bevindt zich de als monument beschermde gietijzeren wegwijzer (MB 04.10.2018).⁷¹
- Ten noordoosten van het kasteel, tegenover de kasteelvijver, bevindt zich het als monument beschermde voormalige tramstation van Hoeilaart (MB 24.04.1997).⁷²

Het als monument voorgestelde kasteel van Hoeilaart is opgenomen in de wetenschappelijke inventaris van het bouwkundig erfgoed (*Kasteel van Hoeilaart*, ID: 39785).⁷³

Het als monument voorgestelde kasteel van Hoeilaart is opgenomen in de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed (*Kasteel van Hoeilaart*, ID: 33150).⁷⁴

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

Origineel gewestplan Halle-Vilvoorde-Asse: Parkgebieden (Datum goedkeuring: 06.03.1977).⁷⁵

Algemeen Plan van Aanleg (APA) Hoeilaart: Parkgebieden (Datum goedkeuring: 19.07.1984).⁷⁶

Gemeentelijk Ruimtelijk Structuurplan: Parkgebied (Datum goedkeuring: 2010)

2.4.3. Water:

Het als monument voorgestelde kasteel van Hoeilaart is gelegen in een mogelijk overstromingsgevoelig gebied (niet gelegen in een effectief overstromingsgevoelig gebied), op basis van de Watertoets – Overstromingsgevoelige gebieden 2017.⁷⁷

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen. Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wenselijk uit te voeren aan het beschermd goed. Ook

⁷¹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Wegwijzer gesigneerd E. Desbeek* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/113406> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

⁷² AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Tramstation Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/1090> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

⁷³ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteel van Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39785> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

⁷⁴ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteel van Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/33150> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

⁷⁵ <http://www.geopunt.be/> (geraadpleegd op 12 juli 2018).

⁷⁶ <https://www.hoeilaart.be/plannen-van-aanleg> (geraadpleegd op 12 juli 2018).

⁷⁷ <http://www.geopunt.be/> (geraadpleegd op 12 juli 2018).

de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

4.1. Archiefbronnen

Familiearchief de Man. Fotoalbum Houlay geschonken aan/ bewaard door de K.H.K. "Het Glazen Dorp". Verkregen van de Koninklijke Heemkundige Kring van Hoeilaart op 18 juni 2018.

Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen Hoeilaart, afdeling I, 1857/21 en 1861/10.

4.2. Literatuur

DE MAEYER (ed.) 1988, *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek*, KADOC-studies 5, Leuven.

VAN CLEVEN J., VAN TYGHEM F., DE WILDE I. & HOOZEE R. (et. al.) 1994: *Neogotiek in België*, Tielt.

DE MAEYER (ed.) 1988, *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek*, KADOC-studies 5, Leuven.
DE MAEYER J. & VAN MOLLE L. 1998: *Joris Helleputte. Architect en politicus. 1852/1925. Deel I. Biografie*, Leuven.

DE MAEYER J. 1999: Adel en burgerij in gehistoriseerde kastelen: ideologische aspecten van een cultuurhistorisch fenomeen, *Neostijlen in de negentiende eeuw. Zorg geboden?*, Handelingen van het tweede Vlaams-Nederlands restauratiesymposium, Leuven.

ERKENS M. 2009: *150 jaar kasteel. 'Kasteel in feest' 1858-2008*, Uitgegeven door Heemkundige Kring Het Glazen Dorp i.s.m. het gemeentebestuur van Hoeilaart, Hoeilaart.

MARIEN M. E. & VERBESSELT J. 1974: *Geschiedenis van Hoeilaart van steentijdperk tot middeleeuwen*, Hoeilaart.

MEUL V. 1994: Joseph Schadde, academicus en historiserend bouwmeester in de tweede helft van de 19de eeuw, *Monumenten en Landschappen*, 13/6.

VAN CALOEN V., VAN CLEVEN J. & BRAET J. (et. al.) 2001: *Het kasteel van Loppem*, Oostkamp.

VAN CLEVEN J. 1995: *Het gemeentehuis van Ruislede. Pronkjuweel van profane neogotiek. 1873-1876-1995*, Ruislede.

VAN CLEVEN J., VAN TYGHEM F., DE WILDE I. & HOOZEE R. (et. al.) 1994: *Neogotiek in België*, Tielt.

VAN LEEUWEN W. 2015: *Pierre Cuypers*, Zwolle.

VERBESSELT J. s.d.: *Tussen Zenne en Dijle - VII, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*, deel XVII.

VERPOEST L. & BEKAERT G. 1989, *Neogotiek*, Hadewijch-architectuurgidsen, Antwerpen.

VERPOEST L. 1993, De architect en zijn ontwerp, in: COLLIN L., ROBIJNS L. & VERPOEST L., *Het Gentse bisschopshuis. Monument van de vroege neogotiek*, Gent.

VERSLUYS L. 1989: Het gemeentekasteel te Hoeilaart, *Brabant*, 6.

VERSLUYS L. s.d. (1990): Het neo-gotisch kasteel-gemeentehuis in: *Hoeilaart, Glazen dorp, Het Dorp van Neo-stijlen*, Brochure uitgegeven door het Gemeentebestuur van Hoeilaart en het Gemeentekrediet.

WAUTERS A. 1855: *Histoire des environs de Bruxelles*.

4.3. Internetbronnen

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Watermolen bij Kasteel Hovorst* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/14601> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Arenbergkasteel* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/42570> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/121444> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Hof ter Mick* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/12818> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kasteel de Merode* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/41233> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kasteel Groeningenhof* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/13466> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kasteel Kesselhof* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/3082> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kasteeldomein Ter Laken* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/2546> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Claes, Joseph* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/persoon/758> (geraadpleegd op 4 juni 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteel De Drie Torekens* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/11286> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteel van Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39785> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteel van Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/33150> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteelhoeve Hof ter Heyde en kapel* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/1073> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Kasteelhoeve Hof ter Heyde en kapel* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39786> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Tramstation Hoeilaart* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/1090> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Wegwijzer gesigneerd E. Desbeek* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/113406> (geraadpleegd op 8 juni 2018).

- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Winkelhuis* [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/4370> (geraadpleegd op 2 juli 2018).
- CARTESIUS, *Carte du village de Hoeylaert (1761-1763) par c. Everaert* [online], www.cartesius.be (geraadpleegd op 20 juli 2018).
- CARTESIUS, *Carte d'une partie du village de Hoeilaart et du hameau de Wittam (1777) par J. Bodumont* [online], www.cartesius.be (geraadpleegd op 20 juli 2018).
- CARTESIUS, *Carte figurative d'une partie de Hoeilaart, située au sud de ce village (1763) par J. Bodumont* [online], www.cartesius.be (geraadpleegd op 20 juli 2018).
- Geoportaal Onroerend Erfgoed, GRB, *Jan van Ruusbroecpark 1, Hoeilaart* [online], <https://geo.onroenderfgoed.be> (geraadpleegd op 25 mei 2018).
- <http://www.geopunt.be/> (geraadpleegd op 12 juli 2018).
- <https://www.hoeilaart.be/plannen-van-aanleg> (geraadpleegd op 12 juli 2018).
- LAGAERT L. s.d. *Hoeylaert – Château de M. de la Rocheterie - de Man* [online], <https://lib.ugent.be/> (geraadpleegd op 4 juni 2018).
- NELS E. s.d., *Les Environs de Bruxelles – Le château de Hoeylaert* [online], www.delcampe.net (geraadpleegd op 4 juni 2018).
- NELS s.d., *Hoeylaert – Le château* [online], www.delcampe.net (geraadpleegd op 4 juni 2018).
- NEVEJANS A., VAN IMPE E. & VAN DE VOORDE S. 2013: *Joseph Schadde* [online], <http://www.odis.be/hercules/toonPers.php?taalcode=nl&id=76929> (geraadpleegd op 18 juni 2018).
- S.N. 2018 *Strawbery Hill – House and garden* [online], <https://www.strawberryhillhouse.org.uk/the-house/history/> (geraadpleegd op 4 juni 2018).
- S.N. 2018: *Famille Lefèvre d'Ormesson* [online], https://fr.wikipedia.org/wiki/Famille_Lef%C3%A8vre_d%27Ormesson (geraadpleegd op 15 juni 2018).
- S.N. 2018: *Jean-Marie de Man d'Attenrode* [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Jean-Marie_de_Man_d%27Attenrode (geraadpleegd op 4 juni 2018).
- S.N. 2018: *Joseph de Man d'Hobruge* [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Joseph_de_Man_d%27Hobruge (geraadpleegd op 4 juni 2018).
- S.N. 2018: *Joseph de Man d'Hobruge* [online], https://nl.wikipedia.org/wiki/Joseph_de_Man_d%27Hobruge (geraadpleegd op 4 juni 2018).
- S.N. 2018: *Wapenschild: de Man d'Hobruge* [online], <http://www.stichting-demoffarts.be/NL/object.php?id=4628> (geraadpleegd op 15 juni 2018).
- S.N. 2018: *Wapenschild: de Man d'Hobruge* [online], <http://www.stichting-demoffarts.be/NL/object.php?id=4628> (geraadpleegd op 15 juni 2018).
- S.N. s.d., *Hoeylaert – Maison Communale (Ancien château de Larochetterie)* [online], www.delcampe.net (geraadpleegd op 4 juni 2018).

4.4. Mondelinge en schriftelijke bronnen

- Informatie verkregen van Koen Himpe, erfgoedonderzoeker landschappen – agentschap Onroerend Erfgoed, op 27 juli 2018.
- Schriftelijke informatie verkregen van Michel Erkens, Heemkundige Kring van Hoeilaart, op 15 juni 2018.
- Informatie, foto's en plannen verkregen van het gemeentediensten van Hoeilaart op 4 en 28 mei en 7 juni 2018.
- Grondplannen door BVBA Architectenbureau Bernard Lefever (Hoeilaart), opgemaakt n.a.v. de restauratie van het kasteel (goedkeuring gemeenteraad op 29/06/1989), verkregen van de gemeentediensten van Hoeilaart op 28 mei 2018.
- Advies van de gemeente Hoeilaart op de bescherming van het kasteel, uitgebracht op 29 oktober 2018.

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Cultuurgoederen

De voor bescherming voorgedragen cultuurgoederen zijn in een afzonderlijke bijlage bij het ministerieel besluit opgenomen (bijlage 3). Deze bijlage bevat zowel een oplijsting van de cultuurgoederen, een beschrijving als een motivatie.

5.4. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archieffoto's, bouwplannen, kadastermutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.